

Rømø.

Et Bidrag til Øens Historie og Beskrivelse.

Af Thade Petersen.

(Sidste Stykke.)

XV. Det offentlige Liv.

1. Retsvæsen og Forvaltning.

Styrelsen af de offentlige Anliggender har paa Rømø, som flere andre Steder, især paa Vestkysten, faaet et særegent Præg ved, at en Del af Øen var kongerigsk Enklave, mens det øvrige hørte under Hertugdømmet. Fordelingen var indtil Omvæltningen i 1864 følgende:

	kongerigsk	hertugeligt
Byerne Syd for Kirken	allesammen helt	
Tagholm	helt	
Kongsmark	1 Gaard	6 Gaarde og 30 Kaadnersteder og Huse ¹⁾
Tvismark	1 Kaadnersted og 1 jordl. Hus	6 Gaarde og 15 Kaadnerst.ogHuse ¹⁾

¹⁾ Meddelt af A. M. List i Tagholm.

	kongerigsk	hertugeligt
Nørre-Tvismark	2 Gaarde, 3 Kaadnst., 2 Huse	5 Kaadnersteder
Bolilmark		6 Gaarde og 3 Kaadnersteder
Toftum	1 Gaard	7 Gaarde og 2 Kaadnersteder
Juvre	7 Gaarde	4 Gaarde og 5 Kaadnersteder

Antallet af de kongerigske Ejendomme paa Nørlandet har jeg gengivet efter egen Viden, kontrolleret ved Hjælp af Skattelister og kyndige Folks Meddelelser, til Dels ved Hjælp af Mackeprang: „Das Gebiet des dänischen Rechts in Schleswig-Holstein“ i „Zeitschrift für Schlesw.-Holstein. Lauenb. Geschichte“ 17. Bind Kiel 1887. Til Mackeprangs Oplysninger, der stammer fra afdøde Kommuneforstander M. C. Kræmer i Kongsmark, maa bemærkes, at naar Kræmer betegner Gaardene i Nørre-Tvismark og Juvre som Hel- eller Halvgaarde, saa maa der ikke derved tænkes paa den oprindelige Gaarddeling. Under Helgaarde forstaar han Gaarde af den Størrelse, de har haft i Mands Minde, mens de, han kalder Halvgaarde og Parcelsteder, er opstaaet ved Deling eller Salg i hans Tid. I Stedet for hans Antal har jeg derfor for Juvre og Nørre-Tvismarks Vedkommende foretrukket det, jeg kendte fra ældre Dokumenter og

som i Virkeligheden var det rigtige i 1864. De 2 Hel-, 5 Halvgaarde og 4 Parcelsteder, Kræmer nævner i Juvre, var, for saavidt som der ikke var solgt mindre Stykker fra dem, i 1864 5 Sjettedels og 2 Tolvtedelsgaarde, altsaa tilsammen 1 Helgaard. Den kongerigske Gaard i Toftum var en Kvartgaard, den i Kongsmark en ottendedels, de to i Nørre-Tvismark rimeligvis ligeledes.

Af de slesvigske Gaarde paa Nørlandet var alle 4 i Juvre, alle 7 i Toftum og 4 af dem i Tvismark Kvartgaarde. De 2 af dem i Tvismark var Treottendedels- og alle 3 i Kongsmark Ottendedelsgaarde. Dem i Bolilmark savner jeg Oplysninger om.

Naar Trap regner Skolerne og Fattighusene for kongerigske, saa har det rimeligvis sin Grund i, at de stod under dansk Lov. De laa imidlertid paa slesvigske Grund. Kræmer regner dem derfor med Rette ikke med.

Traps Opgivelser er i det hele paa dette Punkt saa unøjagtige, at de slet ikke lader sig bruge. Af slesvigske Ejendomme har han f. Eks.: Juvre 5 Gaarde og 4 Kaadnersteder. Det er netop omvendt, i Toftum 4 Huse, mens der kun findes 2, i Nørre-Tvismark en Gaard, som der ikke findes osv.

Udelukkende slesvigske var saaledes kun Bolilmark, mens hele Sønderlandet var udelukkende kongerigske. Dette brogede Tilhørsforhold ujevnedes først, da den kongerigske Del lige som de andre Enklaver paa Vestkysten i 1864 blev lagt til det øvrige Sønder-

---

¹⁾ Meddelt af A. M. List i Tagholm.

jylland og kom med dette ind under preussisk Herredømme. Endnu længe efter gjorde de Ejendommeligheder, det havde affødt, sig gældende i mange Forhold og kan undertiden mærkes endnu.

Ved Betragtningen af denne Splittelse af et saa lille Landskab melder sig straks de Spørgsmaal: Hvorfra stammer den, og hvornaar er den opstaaet? Disse Spørgsmaal vilde vel kun kunne besvares fyldestgørende gennem en Undersøgelse af de sønderjydske Enklavers Historie i det hele. En saadan er ikke paa sin Plads her, da den vilde føre alt for vidt. Desuden har jeg ikke — som nævnt i Indledningen — haft Lejlighed til at drive et saa grundigt Kildestudium, som navnlig Undersøgelsen af dette Spørgsmaal vilde kræve. Endog paa de Punkter, der i dette Stykke vedrører Rømø, har jeg maattet give Afkald paa selv at undersøge meget, der vilde have været af Betydning for Besvarelsen af de ovennævnte Spørgsmaal. Jeg kan derfor ikke paa alle Punkter give nogen selvstændig Fremstilling af den Udvikling, der har ført til den nævnte Splittelse, men skal nøjes med at fremsætte de spredte Oplysninger, jeg har fundet vedrørende denne, og jeg tør kun undtagelsesvis anse disse for oplysende nok til at drage bestemte Slutninger deraf. De Bemærkninger, jeg finder Anledning til at knytte til dem, vil jeg derfor ikke have taget for andet end Formodninger, hvis Værdi maa bedømmes efter den Sandsynlighed, man mener at kunne tillægge dem.

Ifølge sin geografiske Beliggenhed hørte Rømø jo til Hertugdømmet, og oprindeligt blev den ogsaa poli-

tisk regnet til det. De vigtigste kendte Begivenheder, der har ført til Adskillelsen fra det, er følgende:

I Aaret 1348 gav Hertug Valdemar „*Riin*“ Land (Rømø) tilligemed Visby Sogn og Byen Sølsted i Pant for 509 Mark lybsk til Ridder Hans Limbeck, der, som Kinch¹⁾ sikkert med Rette formoder, var Ejer af Trøjborg. Han havde allerede i Forvejen faaet den verdslige Jurisdiktion over betydelige Strøg der paa Egnen, bl. a. Nørreløgum Sogn.

Ifølge Kinch blev Rømø og Visby ved Trøjborg. Nogen Hjemmel anfører han vel ikke for denne Paa-stand, men antagelig har han Ret. I saa Tilfælde vil de ogsaa have delt Skæbne med Slottet i Aaret 1407. Dette Aar solgte Klaus Limbeck Slottet til Dronning Margrete for 3600 Mark lybsk. Ifølge Ribe Bispekrønneke fulgte ogsaa Løherred med Slottet.

Da Dronning Margrete derefter satte det saaledes erhvervede i Pant til Ribe Bispestol for 5000 Mark lybsk og henlagde det under Viborg Landsting, kom Rømø derved tilligemed den øvrige store Enklave ud af Forbindelsen med Hertugdømmet og blev lagt til Kongeriget. Men er det hele Rømø, der her er Tale om?

Som før nævnt er der senere med Hensyn til Tilhørsforholdet et tydeligt Skel mellem Nørland og Sønderland Rømø. Sønderlandet var *helt* kongerigsk, mens Nørlandet var overvejende hertugeligt, kun blandet med kongerigsk Strøgods. Der melder sig her først det Spørgsmaal: Hvornaar er Delingen i Nør- og Søn-

---

¹⁾ Ribe Byes Historie I S. 197.

derland foregaaet? Skete den ved den her omhandlede Tid, eller var den allerede sket den Gang?

Moritz¹⁾ formoder, at Delingen er sket ved det ovennævnte Salg til Dronning Margrete. Limbeck har efter hans Mening ejet hele Rømø, men kun solgt Dronningen Sønderlandet, mens han selv beholdt Nørlandet. Det slutter han af, at det ved Overdragelsen i 1348 nævnes som „Landet Rømø“ (terra Riim). Men i 1468 gav Kristian I. Ribe Bispestol Birkeret over et Antal Birker, deriblandt Møgeltønder, Rømø, Lustrup og Ballum. Da Rømø nu senere oftere nævnes sammen med de andre her nævnte Birker, men saaledes, at der da altid kun er Tale om Sønderlandet, slutter han deraf, at det ogsaa her kun er det, der forstaas under Rømø Birk. Delingen skulde altsaa være foregaaet mellem 1348 og 1468 og som allerede nævnt paa den Maade, at Klavs Limbeck i 1407 beholdt Nørlandet. Rigtigheden af denne Antagelse forudsat, slutter han videre, at denne Del af Øen derefter er bleven lagt til Limbeckslægtens øvrige Ejendom, Tørning Len, og senere med dette kommen til Haderslev Amt. Denne Slutning støttes unægtelig af den Kendsgerning, at Nørlandet 1542 hørte til Tørning Len.²⁾ Det samme er Tilfældet endnu i 1690.³⁾ Hvor vidt den ellers holder Stik, skal jeg ikke indlade mig paa at bedømme, men lade hele Fremstillin-

---

¹⁾ Die Nordseeinsel Röm, S. 104, 107 og 108.

²⁾ Falkenstjerne og A. Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger. København 1895—99, Side 97 ff.

³⁾ A. C. Kierulf: Haderslev Amts Jordebog for 1690, meddelt i Slesvigske Provinsialefterretninger II, S. 97.

gen staa ved sit Værd. Muligvis er den rigtig, men der er dog paa den anden Side ikke ringe Sandsynlighed for, at Delingen af Øen er af ældre Datum, og at Klaus Limbeck ikke havde andet end den søndre Halvdel af den at sælge Dronningen. Man forstaar ikke ret, hvorfor han skulde beholde den lille Stump af sin Ejendom der Vester ude, naar han sælger alt det øvrige. Den bedste — og jeg synes egentlig den eneste — Grund for ham til ikke at sælge det ved samme Lejlighed vilde være den, at han aldrig havde ejet det. Jeg antager det altsaa som sandsynligst, at det „Rømø“, der i 1348 blev pantsat til Hans Limbeck og 1407 til Ribe Bispestol, er det samme som denne 1468 fik Birkeret over, nemlig kun Sønderlandet. I alle Tilfælde omfattede „Rømø Birk“ i kommende Tider kun denne Del af Øen. Det lille Birk blev senere lagt under Ballum Birk og forblev sammen med det under Bispestolen, indtil dennes Besiddelser hjemfaldt til Kronen. Pantet fra 1407 blev nemlig aldrig indløst. Ogsaa paa Nørlandet havde Bispestolen, som vi senere skal se, et Par Besiddelser, som den havde faaet paa anden Maade og til andre Tider end dem paa Sønderlandet. Om de ogsaa hørte med til Birket, maa jeg lade staa uafgjort hen.

Hvorledes Sønderlandet er bleven Enklave, synes efter ovenstaaende ikke at være saa vanskeligt at udrede. Vanskeligere er det at svare paa Spørgsmaalet om, hvorledes de spredt liggende Huse og Gaarde paa Nørlandet er komne under Kongeriget.

Her er det ikke Bispestolens men sikkert Domkapitlets Ejendomsforhold, der har været det afgørende. Allerede i 1291 havde Kapitlet udstrakte Ejendomme paa Nørlandet. I „Oldemoder“¹⁾ opregnes der under Kannikernes Fællesgods: „*De rimò in curia òri xvi metrete butiri ripensis mensure et cxx casei integri.*

De alia curia in rimò ix metrete ripenses butiri.

De farae tofth xij metrete butiri ripenses et cxx casei“

(Af Øregaarden 16 Tønder Smør Riber Maal og 120 friske Oste.

Af en anden Gaard paa Rømø 9 Riber Tønder Smør.

Af Faretoft 12 Riber Tønder Smør og 120 Oste.)

Den sidstnævnte Angivelse har jeg kun taget med, fordi O. Nielsen i sin Udgave af „Oldemoder“ formoder at *farae tofth* er et Sted paa Rømø, med hvilken Hjemmel ved jeg ikke. Der findes ikke nogen By af dette Navn paa Øen, saa vidt jeg ved heller ikke noget Stedsnavn, der kunde minde om den, selv om man vilde antage, at det var en forsvunden By. Jeg tror derfor at maatte berigtige mine tidligere Antagelser. (S. A. 1903 S. 245). Det rimeligste er vistnok, at den til Trods for, at Angivelsen følger umiddelbart efter de andre to, slet ikke har noget med Rømø at gøre.

I den første Angivelse maa Oversættelsen fornuftigvis lyde: „Af Øregaarden (eller en Gaard i Øre) paa Rømø“ ikke som det efter Ordstillingen maatte hedde „Af Rømø i Øregaarden“. Jeg ser

---

¹⁾ Dr. O. Nielsens Udgave 1869 S. 73.

heller ikke nogen Grund til med Moritz at oversætte det: „Af Øris Gaard“. Der er dog vist mere Sandsynlighed for, at Navnet stammer fra den nære Strand, end for, at det indeholder noget Personnavn. Efter min Mening er det det nuværende Bynavn Juvre eller Juerr som det lyder i Folkemunde. Vi træffer ellers først Navnet ved 1542 i Fortegnelsen over Afgifterne af Tørninglen¹⁾. Der hedder det et Sted „Yre“ og et andet „Ure“ eller „Orrye“. Det sidste, der er tilføjet i Klammer kan man vist godt lade ude af Betragtning. Om der sprogligt er noget til Hinder for Overgangen Øre—Yre—Juerr, er jeg ikke i Stand til at bedømme. At der er Rimelighed for den sidstnævnte Overgang, mener jeg at se en Støtte for i den Kendsgerning, at Ordet „Yver“ paa Rømø lyder „Juer“. Er der saa blot mindste Sandsynlighed for, at den førstnævnte Overgang har kunnet ske, er der næppe noget som helst i Vejen for at antage, at „Oldemoders“ Øri er det nuværende Juvre. Byens Beliggenhed taler for det. Den ligger paa Nordenden af Øen og har sandsynligvis oprindelig haft den nøgne Strand tæt op ad sig paa tre Sider. En yderligere Støtte kunde denne Antagelse finde i, at af de to Helgaarde, som Byen oprindelig bestod af, har netop den ene, senere delt i 5 sjettedels og 2 tolvtedels Gaarde, ligget under Domkapitlet. Det tør vel altsaa anses for nogenlunde givet, at de 16 Tønder

---

¹⁾ Falkenstjerne og A. Hude: Sønderjydske Skatte- og Jordebøger.

Smør (senere nedsat til 12) og 120 Oste har været Kapitlets Indtægt af en Gaard, det ejede i Juvre.

Den her omtalte Indtægtsfortegnelse stammer, efter hvad den selv angiver, fra 1291. Den har imidlertid senere faaet adskillige Tilføjelser. I Tilslutning til den første Sætning (om Indtægten af Juvre) er der skrevet med en lidt senere Haand: *de tofte(n) mark i attingh terrarum*. (Af Toftemark 1 Otting Land). Det er aabenbart Toftum, der her er Tale om. Den bestod ligeledes oprindeligt af to Helgaarde, der nu er delt i 8 Fjerdinger. Af disse var en, altsaa en Ottendedel af Byen kongerigsk.

Der er endnu Spørgsmaalet, hvor den anden Gaard (*alia curia*), der svarede 9 Tønder Smør, har ligget. „Oldemoder“ angiver selv Stedet. Over *Rimò* er der nemlig med en anden Haand skrevet *hyelm*.¹⁾ Moritz²⁾ formoder at dette „hyelm“, der i en anden Forbindelse nævnes igen 1350 som *helm*, er det, der endnu findes i Navnet „Helmmodde“ som Betegnelse for en Pynt Syd for Havneby. Der har ganske vist ligget en By her, og den er ikke, som Moritz antager gaaet under 1362, men bestod ifølge Riber Hus Lens Regnskab³⁾ endnu 1618 som et Fiskerleje „Hellemod“ med 6 Huse. 1621 nævnes der sammesteds endog 9 Huse. Jeg tror dog ikke, det er der, man skal søge det her omtalte „hyelm“ eller „helm“. Blandt de Ejendomme, som

---

1) I Randen staar der: frællæf et N. gunnæe-
sun, rimeligvis Fæstere af Gaarden.

2) Die Nordseeinsel Røm, Side 106.

3) I Rigsarkivet i København.

„Hellemod“ nævnes sammen med, er der nemlig ingen af dem, der her i „Oldemoder“ nævnes sammen med „hyelm“. Hellemod staar i Modsætning til Kapitels-ejendommene paa Nørlandet i samme Forhold til Bispestolen som hele det øvrige Sønderland. „Hyelm“ maa sikkert søges paa Nørlandet, sandsynligvis i Kongsmark, hvor Navnet ogsaa endnu findes i et Klitparti Sydvest for Byen. 1350 fik Kapitlet sin Ejendom i Hyelm udvidet, idet Raadmand Nicolaus Bakæ i Ribe til Afholdelse af sin Aarstid skænkede det Jorder paa Rømø, hvoraf der gaves en Afgift af tre Skilling Sterling, og som var beliggende paa et Sted, der kaldes „hyelm,“¹⁾. Min Formodning støttes ved, at der indtil 1864 ogsaa var en Ottendedelsgaard i Kongsmark, der hørte til Kongeriget og rimeligvis i sin Tid har været Kapitelsejendom.

Saaledes har vi allerede i nogle af de første Optegnelser i „Oldemoder“ fundet Oprindelsen til alle Enklaverne i Juvre, Toftum og Kongsmark. Tilbage staar endnu de i Nørre- og Sønder-Tvismark. Antagelig har vi her det, som Biskop Peder Thuresen den 25. Juli 1347 skænkede til Ribe Bispestol, imod at hans Efterkommere til evig Tid hvert Aar skulde lade holde en Messe om den hellige Anna, Marias Moder²⁾.

Endelig nævnes endnu i Riberhus Slots Jordebog „Fruerdall“, en nu forsvunden By, hvis Sted vises Vest

---

¹⁾ Necrolog Rip. anført efter Jensen: Kirchl. Statistik.

²⁾ Ribe Stiftsk. Dok., Nr. 66. anført efter Kinch: Ribe By I. S. 219.

for Tagholm og hvis Tilliggende ganske sikkert nu maa søges blandt de til Tagholm hørende Jorder. Tagholm er maaske endog kun det genopstandne „Fruerdall“. Denne forsvundne By hørte højst sandsynligt under Bispestolen, men hvordan den er kommen i dette Forhold, om den har hørt til Sønderlandet, eller maaske været en Del af Biskop Thuresens Gave, ved jeg ikke.

Naar vi nu vil have Svar paa Spørgsmaalet: Hvornaar og hvorledes er alle disse forskellige Ejendomme komne under Kronen?, saa kan der formentlig gives et temmelig sikkert Svar for Bispestolens Ejendommers (Sønderlandet, Fruedal og Sønder- og Nørre-Tvismarks) Vedkommende. De er nemlig bleven indtagne ved Recessen af 30. Oktober 1536 og lagt under Riberhus Len. Første Gang vi, saa vidt mig bekendt, træffer paa dem som Dele af dette, er i Riberhus Lens Jordebog for 1562—63.¹⁾ Her nævnes der først 4 Skatteydere under „Rømme“, derefter 18 under „Sønderhede“, 4 under „Hieby“ og desuden 21 „Bolsmandt“ eller „Baadsmandt“. (Ordet er utydeligt, men skal dog vist nærmest betyde Baadsmænd, Fiskere). Et lignende Antal er nemlig i Riberhus Lens Regnskab 1618—19 opført under Fiskerlejerne „Rømis Haffn“ og „Hellemod“. At der her er Tale om hele Sønderlandet, kan jeg ikke paastaa, men jeg er tilbøjelig til at antage det. Af Jordebøgerne fra 1603 og de følgende Aar fremgaar nemlig, at den

---

¹⁾ I Rigsarkivet.

opførte Skat ydes af $3\frac{1}{2}$ Helgaarde, 5 Trekvart-, 8 Halv-, og 10 Kvartgaarde, tilsammen 55 Kvartgaarde. Og flere kan der efter senere Opgivelser at dømme næppe have været. At der foruden Fiskerlejerne, Havnen, og det senere forsvundne Helmodde kun nævnes to Byer Sønderhede (eller Sønderhoved) og Hedeby anser jeg ikke for at være til Hinder for den ovennævnte Antagelse. Af alle de mange andre Bynavne, der *nu* findes, har jeg nemlig ikke fundet et eneste i noget Dokument¹⁾ eller nogen Optegnelse fra før 1737. Paa Meiers Kort over den vestlige Del af Haderslev Amt²⁾ findes foruden „Suderhouet“ og „Hiede“ kun „Osterby“. De øvrige Navne (Vraa, Mølby, Vestergaard osv.³⁾) bærer heller ikke større Præg af Ælde, end at de godt kan være opstaaet i en meget sen Tid.

Jeg antager altsaa, at nævnte Bynavne i Jordebogen omfatter hele Sønderlandet. Foruden dem findes en Mand i „Fruerdall“ og to i „Tvismark“.

Dette Bispeje blev altsaa 1536 lagt til Riberhus Len, men dermed var dets Tilhørsforhold dog ikke varigt afgjort. I Riberhus Jordebog for 1603—04 fortælles nærmere om dets Skæbne, at „Ballum Birck med Rømme Oelandt og Listøe Lannde, som tilforne war beliggendis till Riberhus og ehr for nogen forledener Aar aff S. och høilofflige Konning Frederik 2. forlende till s. Peder Rantzow wdi hans Lifesthiide . . . . Doch

---

¹⁾ Moritz vil dog have fundet Navnet „Kromusz“ 1614. S. „Röm“ S. 101.

²⁾ Danckwerdt: Neue Landesbeschreibung.

³⁾ Nørhede, Østerhede og Vesterhede er selvfølgelig kun Betegnelser for Dele af det tidligere Hede eller Hedeby.

efter at Peder Rantzow ehrr wdi Mochelmor Anno 1602 sidstforleden wdi Døden affgangen ehr samme Ballum Bierck med forn. Rømme och List Øelande igien forfalden till Kongelig Majestæt och Kronen och effter Kongl. Majestæts Befaling thill welbyrdige Albert . . . . . Lensmand paa Riberhus . . . . . wdi gien som tilforn vnder Riberhus.“ I Jordebogen for 1607—08 betegnes „Rømme“ nærmere som „Then søndre Part aff Landet“. 1661 kom det til at ligge under Møgeltønderhus,¹⁾ men blev atter i 1682 overdraget til Kongen.

Kapitlets Ejendomme paa Nørlandet synes meget længere end Bispestolens paa Sønderlandet at være bleven ved at staa i det nedarvede Forhold og først i en meget senere Tid at være bleven inddraget under Kronen og lagt under Riberhus. Hvornaar det er sket, savner jeg Oplysning om. P. J. Manøe²⁾ nævner 1682 som det Aar, da ogsaa det er sket. Det er ikke usandsynligt, at han har Ret. I ethvert Tilfælde synes Kapitlet at have haft sine Ejendomme i Juvre endnu 1653. Det nævnte Aar stadfæstes nemlig et Skøde paa den Gaard, Manøe senere ejede, af en *Kannik* i Ribe „Iffver Wind till Nørholm, Ridder, Danmarks Riiges Raad, Hans Kongl. Majestæts Befalingsmand wdi Dollum Kloster.“³⁾ Ogsaa af en Forordning, som Hans Schack, Lensmand til Møgeltønderhus og Gram, og *Amtmand i Ribe* udstedte den 28. Marts 1665

1) Aagaard: Tørninglen S. 31.

2) P. J. Manøes Relation. Se Sønd. Aarb. 1903 S. 218.

3) Kopi blandt P. J. Manøes efterladte Papirer.

vedrørende Betalingen af Skatten fra Rømø fremgaar det, at Kapitlet endnu havde Ejendomme derovre, af hvilke Hans Schack dog, som det synes, oppebar Indkomsten. Det hedder nemlig, at Øen skal betale Skatten til Birkefogden i Ballum „samt den den die Ihre Excellence der Herr Feldherr vom Kapitel bekommt.“ Oprindelsen til alle Enklaverne paa Rømø synes saaledes uden Vanskelighed at kunne forklares af Forholdet til Ribe Bispestol og Domkapitel.

Inden jeg forlader dette Punkt, skal jeg endnu nævne, at Sorø Kloster i sin Tid ogsaa har haft Ejendom paa Rømø. I Aaret 1190 overlod det den til Knudsbrødrene i Odense,¹⁾ og disse fik den 1226 stadfæstet af Pave Honorius III.

Hvorledes Sorø Kloster er kommen i Besiddelse af disse Ejendomme, har jeg ingen Oplysning om. Sandsynligvis er det Kongelev, der er bleven givet det. St. Knuds Kloster i Odense fik saaledes 1140 eller 1141 de kongelige Indtægter af Øen Sild som Gave af Erik Lam.²⁾ Der vides ikke noget om, hvorlænge Klosteret har beholdt sin Ejendom paa Rømø, men utænkeligt er det ikke, at de i Tidens Løb er gaaet over i Ribe Bispestols eller Domkapitels Eje og saaledes er bleven et Led i Enklavedannelsen.

Den slesvigske Del af Rømø hørte under Hvidding Herred og med det under Tørring Len,³⁾ senere

¹⁾ S. R. D. 1 p. 282. 286. D. H. 8. p. 211. Anført efter Vedel Simonsen: Odense Byes ældre Historie I. S. 126.

²⁾ Pont 1. Pag 366 og S. R. D. 1 p. 273, anført efter Vedel Simonsen I. S. 98.

³⁾ Se ovenfor Side 35.

under Haderslevhus Amt. Den havde sit *Tingsted* i Brøns.

Den kongerigske Del, eller rettere sagt den Del af den, der oprindelig var Bispegods, dannede, som det fremgaar af Kristian I.s Gavebrev af 1468, et eget Birk under Bispestolen. Senere blev dette lagt sammen med Ballum Birk. Dog synes det ikke ligefrem at være bleven indlemmet i dette, men at have bevaret sin Selvstændighed ved Siden af det. Anderledes kan det næppe tydes, naar der i Riberhus Lens Jordebog 1603—04 tales om „Ballum Birck med Rømme Øelandt og Listøe Lannde“ eller Christian III. i et aabent Brev 1549¹⁾ udsteder en Befaling til alle „Bønder og Tienere“ „udi allt Møgeltønder lenn, Trøjeborg Leen, Brincke, Bollumbyrek oc paa Rømme“. Det er vistnok denne *relative* Selvstændighed, det mistede ved Overdragelsen fra Grev Schack til Kongen i 1682 og ikke, som Moritz²⁾ mener, sin egentlige Selvstændighed som Birk. Den var sikkert for længe siden gaaet tabt. Overdragelsen til Kongen i 1682, der efter det Side 43 anførte ogsaa maa antages at have gældt Kapitelsejendommene paa Nørlandet, synes kun at have berørt de administrielle Forhold. Med Hensyn til Retssager vedblev Distriktet at høre til Ballum Birk under Grevskabet Schackenberg. Siden 1661 vides det at have haft sit *Tingsted* i Ballum.³⁾ Om

---

1) Dansk. Magasin 4 R., 4. Bind S. 95.

2) Röm Side 110.

3) Ballum Birks Tingprotokol i Arkivet paa Schackenberg.

der nogen Sinde har været et eget Tingsted paa Øen vides ikke. Dog er der nu og da bleven holdt Tingdag derovre. Saaledes den 28. Februar og 1. Marts 1709 i Mikkell Petersens Hus i Tvismark, hvor som før omtalt Toftum Grandvilkaar blev tinglæst.

Fra 1682 til 1864 vides der ikke at være sket nogen videre Forandring. Omskiftelserne i det sidste halvandet Hundrede Aar før denne Tid havde da ogsaa været saa mange og store, at det nu gerne kunde være nok foreløbig. Desværre kunde det ikke siges, at Brogetheden var bleven mindre ved dem. I ethvert Tilfælde var der mere end nok af den igen. Forholdet var nemlig nu dette: Størstedelen af Nørlandet var slesvigsk og laa med Hensyn til Rettergang og Forvaltning under Hvidding Herred, Haderslevhus Amt, og lød jydsk Lov. Sønderlandet og Kapitelsgodset paa Nørlandet var derimod kongerigsk og laa til Ballum Birk, med Hensyn til Rettergang under Grevskabet Schackenborg, i Forvaltningssager under Riberhus Amt. Her gjaldt Christian V.s Lov. I Kirke- og Skolesager og med Hensyn til Fattigvæsen laa saavel Nør- som Sønderlandet under Ribe Stift og dansk Lovgivning. Siden henholdsvis 1814 og 1819 kom hele Øen med Hensyn til Jordemoder- og Toldvæsen til at høre til Hertugdømmet.

Hver af de to Dele, Øen i statsretlig Henseende var delt i, havde sin egen „Landfoged“, der havde Politimyndighed, var Skatteopkræver, Skifteforvalter, Medlem af Karantænekommissionen og for den slesvigske Dels Vedkommende tillige Strandfoged, i Slutningen af det 18. Hundrebaar, som det synes, tillige

betroet med et vist Toldopsyn. Desuden havde de saavel af det danske som det tyske Kancelli faaet Tilladelse til at udstede Passer for Søfolk og var i dette Øjemed forsynede med et Embedssegel.¹⁾ Besættelsen af Embedet foregik ikke ens paa de to Dele. For den kongerigske Dels Vedkommende foreslog Indbyggerne 3 Personer, blandt hvilke Stiftsamtmanden i Ribe valgte en, hvorimod Landfogden i den slesvigske Del udnævntes af Amtmanden i Haderslev.

Selvfølgelig maatte en saa fortvivlet Fordeling af et saa lille Omraade afføde utallige Rivninger mellem Indbyggerne indbyrdes og blive en Kilde til evindeligt Misnøje. Ret karakteristisk i den Henseende er Juvre med sin omtrent ligelige Fordeling til begge Sider. Det er ogsaa den af Byerne, jeg gennem J. P. Manøes efterladte Papirer har de fyldigste Oplysninger om.

Der er allerede paa de paagældende Steder fortalt om, hvorledes Modsætningen mellem Riberhus og Haderslevhus Tjenere gjorde sig gældende i Striden med Staten om det nydannede Land Nord for Juvre og endnu mere i Ordningen af Indbyggernes indbyrdes Forhold i Fællesskabets Tid. Netop i en Sag af den Art dukkede Modsætningen op paa ny, næsten tredive Aar efter at Prøjerne havde gjort Ende paa den retslig forskellige Stilling. Det var under den før omtalte lange Proces om Ophævelsen af Fællesskabet paa Strand og Ejland. Den ene af Parterne, Kapiteltjenerne, mente at kunne gøre Krav paa hele Ejlandet, og det saa flere Gange ud til, at en haard Strid om

---

¹⁾ Staatsbürgerl. Mag. IV., 1824 S. 651—68.

Ejendomsretten til dette skulde falde midt ind i Kampen om Ophævelsen af Fællesskabet, dele Byens Befolkning efter helt andre Linjer, end den første Tvist havde gjort, og gøre det i Forvejen yderst udviklede Stridsspørgsmaal endnu mere bundløst, end det var.

I Firserne af det 18. Hundrebaar udkæmpedes en Strid om Besættelsen af Landfogedembedet. Ogsaa den bandede i det forskellige Undersaatsforhold.

I Slutningen af 1784 eller Begyndelsen af 1785 indgav et Par Mænd, vistnok fra Sønderlandet, en Klage over den Riberhus Landfoged, Jørgen Jørgensen i Juvre. Selve Klagen kender jeg ikke, men af Landfogdens Imødegaaelse af 28. Februar 1785, hvorefter der findes en Afskrift blandt P. J. Manøes Papirer, fremgaar, at Klagerne har anket over, at han har „Landkassen og dens tre Nøgler i Haand og Forvaring“, at han er bleven Landfoged uden at være bleven valgt til det, at de ikke kan faa Landkassen at se, end mindre Penge eller Breve, ja ikke en Gang deres „Vilkaarsbrev“, og at han „enhører under et andet Distrikt¹⁾ og har ikke Del med dem i Ager, Eng og Bjærgskifter“ osv. Endelig beskylder de ham indirekte for at have været uredelig.

Lige overfor det erklærer Landfogden først, at Klagerne ingen Ret har til at fremføre deres Anker i alle Lodsejeres Navn „da de dog ikkun have nogle Sønderlands Beboere med sig og slet ingen af Kapitelstienere eller danske Undersaatter paa Nørlandet.“

---

¹⁾ Mærkeligt nok var Jørgen Jørgensen, skønt Riberhus Landfoged, selv Haderslevhus Undersaat.

Med Hensyn til Kassen og Nøglerne gør han gældende, at det har været ligesaadan i hans to sidste Formænds Tid. Han vedgaar, at han ikke er bleven valgt af Beboerne, men det har hans tre sidste Forgængere, Peder Holm, der havde været Landfoged i 10 Aar, og før ham igen Birkeskriver Detlefsen og Birke-dommer Terp, heller ikke været¹⁾. Frem for sine Forgængere, der ogsaa „boede i et andet Distrikt“ havde han søgt at gøre det mageligere for dem paa Sønderlandet ved at holde en Mand i sit Sted derhenne. Kassen og Dokumenterne havde han tidt nok tilbudt at forevise, og med Hensyn til Beskyldningen for Uredelighed henviser han bare til de reviderede og kvitterede Regnskaber for de sidste Aar.

Stødet til Klagen synes at være kommen fra Kapellanen L. Helbæk. Han er aabenbart af Amtsforvalter Justitsraad Christensen i Ribe bleven opfordret til at begrunde den nærmere, og indgiver den 27. Marts 1776 en med Fremmedord og salvelsesfulde fromme Talemaader spækket „Pro Memoria“, hvori han efter mange Omsvøb og rigelige Forsikringer om sine gode Hensigter omsider bringer Beskatningsforholdene paa Tale og paastaar, at „de Sønderlands skatter af $\frac{1}{2}$ Gaard dobbelt saa meget som en Kapitels Tienere, der dog i Landeriets Quantitet og Qualitet ejer mere end dobbelt“.

---

¹⁾ Man synes altsaa ikke at have holdt stærkt paa sin Præsentationsret, med mindre Forholdet har været det, at Stiftamtmanden er gaaet uden om de tre Præsenterede. Mærkeligt er det i ethvert Tilfælde, at de to sidstnævnte Landfogder ikke en Gang boede paa Rømø, men i Ballum.

Kapellanen blev holdt hen med et Løfte om Undersøgelse. Imens synes hans Brev at være bleven sendt til P. J. Manøe til Erklæring. Denne skriver¹⁾ nemlig til Justitsraaden og omtaler Kapellanens Brev, som han samtidig sender tilbage, som „et Narrebrev, ikke værd at svare paa mere, end hvad Deres Velbyrdighed allerede har svaret, ti De ser selv, det er fuldt af Ondskab, blandet med Hykleri“. Imod Paastanden om Sønderlandets Overbebyrdelse med Skat siger han, at det lige er omvendt. Mens $\frac{1}{2}$ Sønderlands Gaard nemlig betaler 4 Rigsd. 22 Sk., betaler $\frac{1}{2}$ Gaard af Kapitelstjerne 8 Rigsd. 37 Sk.

Her var Aarsagen til Misfornøjelsen hos de kongerigske altsaa den, at de havde faaet en slesvigske Landfoged, men samtidig var de førstnævnte paa Sønderlandet misundelige paa dem paa Nørlandet som Følge af Skattefordelingen. Maaske stammer Forskelligheden i denne fra den Tid, da de endnu havde hver sit Herskab i Bispestolen og Domkapitlet.

Som før nævnt (S. A. 1903 S. 229) gjorde de slesvigske i Juvre 1779 Forsøg paa at tilegne sig det nydannede Land Nord for Byen, saaledes at det blev udlagt som Løn for deres Landfoged. Selvfølgelig satte de kongerigske sig imod denne Plan og fik den forpurret.

Saaledes vil der vel næppe være gaaet et Aar, uden at det forskellige statsretslige Forhold har affødt Rivninger. I Juvre, hvor Partierne var omtrent lige

---

¹⁾ Kladde eller Afskrift findes blandt hans Papirer.

stærke maatte disse Stridigheder virke mest forstyrrende. Intet Under derfor, at der i Slutningen af det 18. Hundrebaar fra denne By frémkom et Forslag om at skaffe Byen ensartet Lovgivning¹⁾. Forslaget gik ud paa, at den slesvigske Del af Byen skulde lige som den øvrige Del lægges under Riberhus, mens de spredte Riberhustjenere i Toftum, Nør- og Sønder-Tvismark og Kongsmark saa til Gengæld skulde henlægges under Haderslevhus Amt.

Et lignende Forsøg havde været gjort i 1734²⁾, idet Amtmanden i Ribe Chr. Carl v. Gabel foreslog at drage Øerne Før, Sild og Rømø helt ind under kongerigsk Lovgivning. Christian den VI afkrævede de kongelige Raader paa Gottorp et Skøn i Sagen. De erklærede sig dog imod Forslaget, idet de paastod, at de nedarvede Forhold ikke havde affødt Stridigheder blandt Beboerne, og at disse var meget godt tilfredse med Jydske Lov og førte de færreste Processer i Hertugdømmet Slesvig.

Begge Gange var Forsøget forgæves. Forholdet blev, hvad det var, og Beboerne maatte selv se, hvordan de kunde enes. Siden 1815 havde de fælles Landfoged, hvad der dog antagelig ikke har ændret Forholdene stort til det bedre.

I denne Forbindelse skal der endnu kun fortælles om en Strid mellem Landsherrerne fra den Tid, da ogsaa de endnu var forskellige: Hertugen og Kongen.

1) En Afskrift uden Datum og Underskrift findes bl. P. J. Manøes Papirer.

2) Moritz: Röm S. 113.

Det her henhørende skal hovedsagelig fortælles efter Moritz¹⁾, der har fyldigere Oplysninger end jeg om denne Sag.

I det 16. Hundrebaar var Vesterhavet slemt hjemsogt af Sørøvere. En saadan løb i Maj 1572 ind i Farvandet inden for Rømø. Blandt dens Mandskab var en Mand ved Navn Jørgen Jespersen fra Rømø, som var bleven lokket om Bord i Holland. Han sneg sig i Land paa Rømø, og da Røverhøvdingen kom i Land med en Del af sine Folk, blev de overfaldne og fangne af den Skare, Jørgen Jespersen i en Hast havde faaet samlet. Høvdingen blev haardt saaret. De Røvere, der endnu var om Bord, gjorde nu Forsøg paa at flygte, men ukendte med Farvandet løb de paa Grund. Jørgen Jespersen og hans Folk entrede Skibet og tog hele Besætningen til Fange. Da Skibet nu imidlertid sad paa hertugeligt Omraade, befalede Strandfogden ham at lade det urørt, indtil begge Amtmænd kom til Stede. Men Jørgen Jespersen, der maa have været en ret handledygtig Mand, skød paa Hertugens Embedsmænd i Stedet for at adlyde, fik Skibet flot og ført hen i kongeligt Farvand. Amtmanden i Ribe, Erik Løcke, lagde nu, trods Indsigelse fra Amtmanden i Haderslev, Beslag paa Skibet og lod det føre til Ribe, hvor de 15 Sørøvere, der var bleven taget til Fange, blev hængt. Hertugen besværede sig hos Kongen over Amtmandens Fremfærd og forlangte Skib og Ladning udleveret, fordi det var bleven taget paa hans Grund, mens Kongen

---

¹⁾ Röm: S. 150—151.

holdt paa, at hele Farvandet, som Skibet var bleven taget i, efter Kong Hans'es Dom af 1483¹⁾ hørte til Ribe Byes Farvand, og at Skibet derfor tilkom ham. Der fortes en aarelang Strid om dette Spørgsmaal, som først afgjordes ved Koldingrecessen 1576. Det bestemtes ved den Lejlighed, at Vrag skulde tilfalde den af Fyrsterne, paa hvis Grund det drev i Land.

2. Skatter og Afgifter.

Skønt Kirke- og Skolevæsen først skal omtales senere, anser jeg det for rigtigst for de ældste Tidens Vedkommende allerede her at tage Afgifter, der staar i Forbindelse med disse Institutioner, med i Betragtning. Som Følge af Forholdet til Ribe Bispestol og Domkapitel maa de kirkelige og borgerlige Afgifter, navnlig i ældre Tider, nemlig anses for saa sammenfildrede, at det næppe vil være muligt at gøre Rede for hver Art Afgifter for sig. Uden Tvivl maa Afgifterne til Bispestolen og Domkapitlet i mange Tilfælde til Dels anses for borgerlige Skatter eller trædende i deres Sted. Mine Kilder er altfor mangelfulde til, at jeg kan give en fuldstændig Redegørelse for Skatteforholdene paa Øen, men de spredte Oplysninger, jeg har, turde maaske alligevel gøre Krav paa Interesse. Som Følge af Materialets Mangelfuldhed skal jeg kun meddele Afgifterne saaledes, som jeg kender dem, og kun i de Tilfælde, hvor jeg mener at have tilstrækkeligt Stof til det, skal jeg prøve paa

---

¹⁾ Se S. A. 1904 S. 219.

at give en Oversigt over, hvad der i alt udrededes af Øen i en bestemt Tid.

I Kong Valdemars Jordebog nævnes Øen med Tilføjelsen: *hu. ha.* (Hus, Hare). Det menes at skulle betyde, at der her var Harejagt, og at Kongen havde et Jagthus. Lige som ved de andre Øer nævnes der ikke nogen Afgift. Den ældste Opgivelse af Afgifter fra Rømø er derfor den i „Oldemoder“ angivne: 25 (senere nedsat til 21) Tønder Smør og 120 Oste af Kapitlets Ejendomme i Juvre og Kongsmark¹⁾. Til de sidstnævnte kom efter 1350 de tre Skilling Sterling af de Ejendomme i „hyelm“ som Nic. Bakæ skænkede Kapitlet²⁾. I den omtrent samtidige Kirkeliste i „Oldemoder“ er Rømø opført med en Afgift af 4 Skilling Sterling. Dette er kun halvt saa meget som f. Eks. Hvidding, Raaager, Skærbæk, Døstrup, Brede og Møgeltønder ydede. Moritz slutter deraf, at Rømø allerede den Gang var en fattig Ø. Dertil maa dog siges, at Sogne som Højrup, Spandet, Vodder, Seem, Mjolden, Randerup, Hjærpsted og Skads ikke ydede mere. Maaske har disse sidstnævnte Sogne ogsaa været fattige. Imidlertid synes den store Indtægt af Ost og Smør, Kapitlet havde alene af sine Ejendomme i Juvre og Kongsmark, ikke at tyde paa nogen stor Fattigdom paa Øen. Kapitlets *hele* Indtægt af disse Varer var 41 Tønder Smør og 280 Ost. Hvad det fik fra Rømø (25 Tønder Smør og 120 Oste) var saaledes betydeligt over Halvdelen af det hele.

---

¹⁾ Se Side 37.

²⁾ Se Side 40.

Efter den Tid træffer vi ikke paa nogen For-
tegnelse over Afgifter fra Rømø før 1530. I Jorde-
bog over Ribe Kapitels Gods¹⁾ fra dette Aar nævnes
under Ballum Birk der fra Øen 5 Mand, hvis samlede
Afgift udgør 1 Gylden, 24 Skilling og 4 Fjd. Smør.

Fra 12 Aar senere har vi en fuldstændig For-
tegnelse over Afgifterne fra den slesvigske Del af
Øen, nemlig i Tørninglens Jordebøger fra 1542²⁾.
Her opføres der nemlig under „Pengeafgift af Kro-
nens Jordegods“ i „Ure“ (Orrye) 4 Mand med aarlig
4 Mk., 2 Mk., 2 Mk. og 1 Mk. 15 Sk., i „Toutum“ 7
Mand, de 4 hver med 2 Mk., de 3 med hver 2 Mk. 1 Sk.
4 Penning aarlig, i „Konsmark“ 4 Mand med hver 12
Sk. aarlig, i „Bolimark (Bolillemargk)“ 1 Mand med
2 Mk. 3 Sk. og 4 med hver 1 Mk. 1 Sk. 6 Penning
aarlig og i „Tvysmark“ 1 med 3 Mk., 1 med 1 Mk.
10 Sk., 1 med 2 Mk. 8 Sk. og 1 med 5 Mk. 5 Sk.

Under „Overskat i Tørninglen 1542, 4 Gylden af hver
Plov“ opføres desuden i „Yre“ 5 Mand med henholds-
vis 3 Mk., 4 Mk. 8 Sk., 7 Mk. 8 Sk., 6 Mk. og 3 Mk.³⁾
i „Toutum“ 6 med 4 Mk. 8 Sk., 6 Mk., 3 Mk., 6 Mk.,
4 Mk. 8 Sk., 3 Mk., i „Bolilmark“ 5 med 9 Mk., 3 Mk.,
2 Mk., 2 Mk., 7 Mk. 8 Sk., i „Konsmark“ 1 med 7

¹⁾ Falkenstjerne og A. Hude: Sønderj. Skatte- og Jorde-
bøger, S. 459—460.

²⁾ Falkenstjerne og A. Hude: Sønderj. Skatte- og Jorde-
bøger. S. 97 ff.

³⁾ I Reglen er Navnene i denne Liste de samme som
i den førnævnte. I enkelte Tilfælde findes dog aabenbart
Faderens paa den ene og Sønnens paa den anden, i andre
Tilfælde er der et mere paa den ene end paa den anden.

og 3 med hver 6 Mk., i „Tvigesmark“ 2 med hver 7 Mk., 2 med 6 Mk. og 1 med 4 Mk. 8 Sk. Den samlede Afgift var altsaa i „Pengeafgift“ 46 Mk. 3 Sk., i Overskat 130 Mk., tilsammen 176 Mk. 3 Sk. Det var de Afgifter, Nørlandets slesvigske Beboere havde at udrede 1542.

Fra Sønderlandet kender jeg ikke nogen samtidig Skatteliste, men behøver dog kun at gaa 20 Aar frem i Tiden, til 1562, for at finde en lige saa fuldstændig Liste for dets Vedkommende, nemlig i Riberhus Lens Jordebog for 1562—63¹⁾). Der nævnes først under „Rømme“²⁾ uden nogen Bybetegnelse 4 Skatteydere med henholdsvis 4, 1, 1 og 1 Mk. lybsk, dernæst under „Sønderhede“ eller som det 1581 hedder „Sønnderhoffuit“ 18 Skatteydere, hvoraf 2 med 4, 2 med 3, 10 med 2 og 4 med hver 1 Mk. lybsk, under „Hieby“ 4 med henholdsvis 4, 2, 2 og 2 Mk. lybsk, under Tuismarck 1 med 18 Sk. og 1 med 2 Mk. lybsk, og desuden 21 „Baadsmandt aff Rømme“ med hver 8 Sk. Til sammen udgør disse Afgifter 68 Mk. lybsk og 10 Sk. Dette er altsaa den Afgift, der svaredes af Bispestolens tidligere Eje: Sønderlandet og et Par Ejendomme i Tvismark. Gaar vi ud fra, at Afgiften af den slesvigske Del var den samme i 1562 som i 1542, og at Kapitelstjernerne paa Nørlandet svarede lignende Skatter som de slesvigske — det vilde omtrent udgøre 42 Mk. lybsk — saa vilde Øens samlede Skatteafgift ved Midten af det 16. Hundredaar have været

---

¹⁾ I Rigsarkivet.

²⁾ Se Side 41.

af Nørlandets slesvigske Del . .	176 Mk.	lybsk	3 Sk.
af Bispestolens tidligere Eje . . .	68	„	„ 10 „
af Kapitelstjernerne paa Nørlandet	42	„	„ — „
	286 Mk.	lybsk	13 Sk.

Til Sammenligning skal her straks anføres, at 1824¹⁾ svarede den kongerigske Del af Rømø sammen med List 378 Rd. Cour. til Ribe Amtsstue foruden Landskat og Rigsbankrenter: 364 Rd. Sølv, mens Afgifterne fra Nørlandet udgjorde i

Landgilde og Møllerecognition . .	192 Rbd.	1 Sk.
Landskat	106	„ 18 „
Kopskat, omtrent	160	„ — „
Rigsbankrenter	175	„ 88 „
	634 Rbd.	11 Sk.

Efter at Hans Schack i 1661 havde faaet Møgeltonder i Len, og samtidig dermed Rømø, List, Amrum og Vesterland Før, forordnede han under 28. Marts 1665, at „die Insel Röm soll solange Ihre Majestät die Contribution nicht erhöhen, an den Birckvogt zu Ballum, Andreas Thomsen ausgeben, samt denen die der Hrr. Feldherr vom Capitel bekommen

als an Landgilde und Dienstgelder	270 Rd.
vor Contribution und Magasin . .	80 „

Summa 350 Rd.

---

som skulde betales i to Terminer, „nebst der Fräuleinsteuer, dessen jeder Termin ihm vor 6 Rd. gelassen“²⁾.

¹⁾ Staatsbürgl. Mag. 1824.

²⁾ P. J. Manøes Papirer.

25 Aar senere, 1690, svarede den hertugelige Del af Rømø til Haderslevhus

Gammel Pligt	19	Rd.	16 $\frac{1}{2}$	Sk.
Forhøjelse	9	„	32 $\frac{1}{4}$	„
32 Snese Rokker, værd	8	„	—	„
61 $\frac{22}{35}$ Qvrt Hvidlinger, værd	25	„	37 $\frac{3}{5}$	„
	62	Rd.	38 $\frac{7}{20}$	S. ¹⁾

Ved Forordning af 20. Avgust 1743 udskreves en Ekstraskat ogsaa i de ovennævnte kongerigske Distrikter paa Øerne. For deres Vedkommende ophævedes den dog ved en ny Forordning af 22. Februar 1744 med den Begrundelse, at de „istedenfor alle Slags Skatter svarer til Ribe Amtsstue en vis aarlig Afgift“. Den ny Indkomstskat, der under Pengevanskelighederne i Begyndelsen af sidste Hundredeaar ved Forordning af 1. Oktober 1802 paalagdes i Kongeriget, slap de dog ikke for. Paa Sønderlandet udgjorde den 1805 80 Sk. for hver Tønde Hartkorn, eller ialt 44 Rd. 56 Sk. af de 53 Tønder 4 Skæpper Hartkorn. For Tvismark var den 1 Rd. 64 Sk. af hver Tønde Hartkorn, eller ialt 19 Rd. 16 Sk. af de 11 Td. 4 Sk. der fandtes der. Dertil kom Forhøjelsesafgift, der for Rømø og List tilsammen udgjorde 17 Rd. 88 Sk.²⁾

Et mærkeligt Forhold viser sig i Indkomstskattens Fordeling mellem List og Sønderland Rømø med Ka-

---

¹⁾ Haderslev Vesteramts Jordebog Ao. 1690, meddelt i Slesvigske Provinsialefterretninger 2. Bind 1862 af Ting-skriver A. C. Kierulf i Gram.

²⁾ P. J. Manøes Papirer.

pitelstjernerne i Juvre og Kongsmark. Der betaltes nemlig af

		Sønderland Rømø			List		
		med Kapitelstjernerne					
1809	62	Rd.	56	Sk.	15	Rd.	
1810	81	"	24	"	18	"	48 Sk.
1811	44	"	25	"	103	"	93 ¹⁾ "

Denne Forskydning i Forholdet fra 1810—1811 tyder paa, at Rømøs Skatteevne, som Følge af daarlig Søfart, ved den Tid har været omtrent udtømt. Allerede i Forvejen (1810) var de opgivne Indkomster yderlig smaa. I Reglen var de ikke en Gang Halvdelen af Gaardmændenes paa Fastlandet og holdt sig gennemgaaende kun paa Højde med Husmændenes. Tænkeligt er det dog ogsaa, at de tre Skatteydere, der ejede hele List, før er bleven sat i Skat efter for smaa Indtægter. Disse, der i 1810 opgives til tilsammen 782 Rd. 48 Sk., sættes nemlig 1811 til 2899 Rd. eller langt over det tredobbelte.

Endnu maa nævnes en Form for Afgift i ældre Tider, nemlig Hoveri. Som det ses af P. J. Manøes „Relation“²⁾, har Kapitelstjernerne i Juvre i sin Tid ydet Hoveri i Form af „Spinden og sligt“. Om dets Art og Omfang har jeg ikke fundet nærmere Oplysninger.

I Sammenhæng med Skatterne skal ogsaa Toldafgifterne omtales. Det ligger i Sagens Natur, at det er saa godt som umuligt at angive nogen Sum som

¹⁾ Skattelisten paa Trøjborg.

²⁾ Sønderj. Aarb. 1903 S. 218.

Maalestok for deres Størrelse. Kun en ejendommelig Ordning fortjener her at nævnes.

Ved kongelig Forordning af 17. Oktober 1782 havde Søfolkene fra Rømø faaet Toldfrihed for de Varer, som de fra deres Rejser førte med eller sendte hjem til eget Brug¹). Det synes endog, som om alle Varer, der tilførtes Øen til Brug paa denne, var toldfri. Skipperne afklarerede hos Birkedommeren i Ballum, naar de sejlede ud, og ved Hjemkomsten synes de ikke at være bleven underkastet noget videre Eftersyn. Der boede vel en „Strandkontrollør“ paa Øen, men nogen egentlig Toldbetjent synes han ikke at have været. Han skulde aabenbart kun paase, at de toldfrit indførte Varer ikke smugledes over til Fastlandet. I dette Forhold skete der i Begyndelsen af 1786 en pinlig Ændring. Paa Grundlag af en Forordning af 28. Maj 1785 forlangte en overordnet Toldembedsmænd, Guldberg, i Ribe, at Skipperne inden deres Hjemkomst skulde sejle ind til Ribe for der at underkaste sig Eftersyn. Som naturligt var, rejste man sig straks mod dette Udslag af smaatskaaren Bureaukratisme.

Strandkontrollør N. Windter skrev straks efter at have faaet Guldbergs Anordning til Kommandør P. J. Manøe, som den Gang (i Begyndelsen af Marts) opholdt sig i København, og bad ham om at gøre Skridt imod dette Angreb paa Øens Toldfrihed²). I dette Brev, som Manøe i en lidt bearbejdet Afskrift

---

¹) Om det var fra hele Øen eller kun fra den kongerigske Del ved jeg ikke, sandsynligvis dog det første.

²) P. J. Manøes Papirer.

privat overgav til Konferensraad Schleth i General-toldkammeret, i det han bad ham virke for, at den generende ny Anordning ophævedes, skildres de Følger, denne vilde faa, saaledes:

„Nu ventes et Fartøj hjem fra Altona med Levnedsmidler, saa vel Rug som andre Nødvendigheder, hvad vorres stakkels Siøefolk har kunnet tilkiøbe sig for deres Haandpenger, førend de ere seilede til Grønland. Deres Koner, Børn og Familie hungerer og sukker hver Dag efter dets Komme, men skal de endnu først til Riibe saa Gud hielpe os. Her er alting dyrt og intet at faae. Du ved selv, at til Riibe her fra er et vanskeligt Farvand. Inden om kan de med ladede Fartøjer ikke flyde, og uden om er det endnu meere hersarderligt, foruden det kand tage lang Tiid bort. Godset saa vel som Fartøjerne burde man jo paa saadan Tur have god Kaution for, eller Forsikring.

Skulde dette hemme til at gøre Toldsvig, da tror vi, det paa saadanne Ture bedst kunde ske, formedelst Fartøjerne sidder ved Ebbe paa Grund, og kunde muligt endnu tæt ved Riibe smugles.“

Som et Punkt af Betydning fremhæves ogsaa, at før havde Skipperne slet ingen Udgifter haft i den Retning. Nu forlangte Guldberg 7 Sk. af hver, og desuden skulde Kontrollør Brummer betales. Skønt Regeringen ellers over alt søgte at fremme Søfarten, syntes det, som „vor liden Siøefart paa Rømø bliver undertrykket. Vi kan jo ikke ophæve Siøefarten, da Folkene maa dog til og fra Landet om at fortiene Brødet“. De vilde underkaste sig „ald den strengeste

Inkvirering som ske kand her ved Landet“, hjælpe til ved Opdagelsen, om der forekom nogen Toldsvig, ja maaske endog hæfte solidarisk for eventuel Toldsvig.

Konferensraad Schleth gav mundtlig Manøe det Svar, at Guldberg med Rette havde udstedt sin Anordning, men naar der blev indgivet en Besværing fra Skipperne og Kræmmerne paa Øen med Ansøgning om Ophævelse af Anordningen, vilde der sikkert blive taget Hensyn til den.

Den 1. April kunde Manøe meddele sine Landsmænd der hjemme, at Guldbergs Anordning var ophævet, og at de beholdt deres Toldfrihed mod at svare en vis aarlig Afgift¹⁾. Efter hvad Moritz²⁾ meddeler af Gaardejer A. M. Lists Papirer i Tagholm, skal denne Begunstigelse være ophørt med 1807. Ifølge „Nachrichten von Röm“³⁾ er dette dog først sket 1819. Ved kongelig Resolution af 16. Juni det nævnte Aar underlagdes hele Øen den for Hertugdømmerne gældende Toldlovgivning. Den lagdes under Toldkontoret i Tønder, og Toldbetjentene i Løgumkloster skulde varetage Forretningerne paa Rømø. Et Par Aar senere ansattes der en særlig Toldkontrollør paa Øen med Bopæl i Havneby. Først ved denne Lejlighed skal Toldfriheden være ophævet.

Indtil 1902 var en Toldkrydser stationeret ved det nordøstlige Hjørne af Øen, foruden at der boede

---

¹⁾ Moritz S. 113 f.

²⁾ S. 114.

³⁾ Staatsb. Mag. IV. 1824.

en Toldkontrollør i Havneby ved Sydenden. Nu varetages Toldopsynet af Kontrolløren og et Par Grænsegendarmer.

3. Værnepligten.

Hvor saa stor en Del af Befolkningen var vant til at færdes paa Havet og havde Ry for at være dygtige Søfolk, maatte Orlogsflaaden selvfølgelig finde den bedste Del af sin Besætning. Den ældste mig bekendte Ordning af Øens Værnepligt er Kristian VI's „Privilegium“ af 28. Januar 1735 for Søfolkene fra Hertugdømmet Slesvig, især fra Vesterhavsoerne. Den forbeholder Mandskabet fra disse Distrikter for Flaaden og bestemmer, at de skal til evige Tider være fri for al Udskrivning til Militærtjeneste til Lands, men tjene Flaaden, naar de tilsiges til det. Derfor skal de efterses og indrulleres om Vinteren, naar de er hjemme. De indrullede kunde dog uhindret rejse lige som før, men havde Kongen dem behov, blev det bekendtgjort ved Visitationsrejserne, hvor mange hver Ø skulde stille. Øen raadede selv for, hvem det blev, kun at det var dygtige Folk; ellers blev de vragede og skulde erstattes med andre. Lønnen var for en fuldbefaren 5 Rd. maanedlig, og Folk fra samme Ø skulde i Reglen tjene paa samme Skib. Om Vinteren kunde de rejse hjem, om de vilde, og fandt de for godt, kunde de til Foraaret lade sig erstatte af andre. Kom de til Skade i Tjenesten, fik de alt efter Forholdene en passende Godtgørelse eller livsvarig Pension af Kvæsthuskassen.

Alt i alt var det saaledes ikke daarlige Forhold, der bødes dem, der udskreves til Tjeneste paa Flaaden. Lønnen var f. Eks. højere end en almindelig Matroslyre, Friheden var dem ikke berøvet for længere end et halvt Aar ad Gangen, og man skulde ikke synes, at de, der var vant til at færdes mellem Grønlands Isbjærge kunde anse Fjendens Kugler i en eventuel Krig for noget overvættets farligt. Alligevel var „Kongens Tjeneste“ ikke yndet, og man brugte alle mulige Kneb for at slippe uden om den. Et nemt og yndet Middel i dette Øjemed, var det at tage Hyre, inden Udskrivningen skulde ske. Hvem der nemlig allerede havde Hyre, maatte ikke udskrives. Det var derfor Hyreagenternes stadige Ønske, naar det gik seigt med Hyringen, at der snart maatte ske Udskrivning til Flaaden. Saa skulde Folk nok komme og tage Hyre¹⁾.

Skønt det Antal Folk, der skulde stille fra Øen sikkert ikke var synderlig stort, kunde det saaledes tidt blive vanskeligt nok at faa det. Vanskelighederne har næppe været mindst under Krigen i Begyndelsen af sidste Hundrebaar, da der oven i Købet tiltrængtes et betydelig forøget Antal. For at bøde paa dem, udstedtes der i 1802 en Forordning, der paabød hele det indrullerede Mandskab at blive hjemme, indtil Udskrivningen om Foraaret var sket²⁾. Saa nødvendigt dette Skridt kunde være, set fra et militært Synspunkt, saa fordærveligt var det for Øboernes

---

1) Kaptejn P. J. Michelsens Papirer..

2) Staatsb. Mag. IV. 1824.

Erhverv. Udskrivningen skete nemlig tidt saa sent paa Vinteren, at den fuldstændig hindrede de paa-gældende i deres Forberedelser til Sørejsen navnlig til Hvalfangsten dette Aar. Ingen af de Indrullerede kunde jo tage Hyre eller paa anden Maade gøre sig rede til Sommerens Togt, inden Udskrivningen var foregaaet. I Hamborg var det f. Eks. forbudt at hyre danske Søfolk, som ikke havde Pas fra Ministeriet.¹⁾ Forordningen blev endog en medvirkende Aarsag, til at Grønlandsfarten fra Vesterhavssøerne kom i Forfald. Da Folkene fra Øerne nemlig for en stor Del ikke kunde møde til Mønstring i rette Tid, søgte Rederne Erstatning for dem andet Steds, f. Eks. i England, selv om de skulde give den dobbelte Hyre.

Den omtalte Forordning maa i Modsætning til de tidligere Udskrivningsbestemmelser i det hele have været et stift Stykke Bureaukratarbejde. Mens Folkene før blev udtagne hjemme paa selve Øen, maatte de nu fra Rømø gøre besværlige og kostbare Rejser i dette Øjemed. Den 3. November 1802 blev, som det ses af en Kladde til et Brev,²⁾ alt Mandskabet fra 16 Aar opad fra den kongerigske Del af Øen stævnet til en Ekstrasession i Ribe. Rejsen kostede dem tilsammen 200 Rd., og saa blev de oven i Købet tilsagte til at møde samme Steds igen den 23. Februar næste Aar. Om noget lignende har været Tilfældet for de slesvigske Beboeres Vedkommende, ved jeg ikke, men antager det som sandsynligt. Det ovennævnte Brev er skrevet som Vejledning for nogle

---

¹⁾ Staatsbürgerl. Magazin IV. 1824.

²⁾ Blandt P. J. Manøes Papirer.

Sømænd, der, naar de kom til København, skulde gøre Forestilling hos Admiralitetet og føre Klage over de haarde Forholdsregler. Brevskriveren fremfører som sin Mening — hvor berettiget den er, skal jeg ikke afgøre — at da Regeringen i tidligere Tider er gaaet ud fra, at „Hans Majestæt i paakommende Krigstiider i Hast hverken kand soutenere vorres Øe eller Eiendom, hverken til Vands eller Lands, men enhver Kaper kand gennem Listerdyb gaae til os, handle hvordan de vil med os og vores“ og da Øen er ufrugtbar, men alligevel betaler stor Skat, saa har den „fra ældgamle Tiider til nu allernaadigst været befriet fra den faste Indrullering og fra Udskrivning til smaa Returer, men i Krigstider har vore gamle Forfædre flittigt været med, og i disse sidste Aaringer leveret Folk til paa Vagtskibene ved Glückstadt og Altona. Disse Folk har faaet Løn af Landet til at deres kunde leve, og i Aaret 1801 var ved 100 Mennesker i Tjeneste paa Kongens Fartøier, og de, som var hjemme, stod færdig til paa første Vink at reise, saa at der i sidste Krig aldrig var et Menneske her af Øen paa nogen fremmede Skibe, men enten var de paa Kongens eller paa danske Koffardiskibe.“

Klagerne var ikke forgæves. Den upraktiske Forordning blev efter nogen Tids Forløb ophævet, og Udskrivningen foretoges atter paa en læmpeligere, efter de stedlige Forhold afpasset Maade. Desværre havde den dog bestaaet længe nok til at levere et betydeligt Bidrag til Anrettelsen af ubodelig Skade for Søfarten fra Øen.

Her tør vel et Par af de vigtigste, af de ganske vist kun faa og smaa *Krigsbegivenheder*, Rømø har været Skueplads for, finde en kort Omtale. Den betydeligste af dem er Besættelsen af Svenskerne 1644—1645. I Begyndelsen af Februar 1644 kom Svenskerne med en Flaade ind i Listerdyb, gjorde Landgang paa Rømø og Sild og erobrede dem. En engelsk Admiral Whitte, som Kristian IV. havde givet Kommandoen over en Flotille til Beskyttelse af Øerne, viste sig som en Forræder, overgav Skibene til Fjenden og traadte i hans Tjeneste. Svenskerne anlagde nu to Skanser paa Øen¹⁾ og gjorde herfra Jagt paa danske Handelsskibe. Saaledes kaprede de endnu i den nævnte Maaned 12 Skibe fra Ribe ved Rømø Havn. De kaprede Skibe kom dog hurtig paa Grund i det flakke Farvand. De maa allerede have siddet fast midt i Februar. Da der nemlig den 15. Februar sendtes 2 Skibe med 100 Mand fra Fæstningen Glückstadt, var det med den Bestemmelse, at hvis de ikke kunde tilbageerobre Skibene, skulde de i det mindste stikke dem i Brand, „da sie auf dem Trockenem lægen“ og føre Kanonerne fra dem med til Glückstadt. Dette Togt mislykkedes imidlertid fuldstændig²⁾. Det synes endog, som om Skibene er faldne i Svenskernes Hænder.

---

¹⁾ Moritz, der skildrer disse Begivenheder efter Niels Slange: Den stormægtigste Konges Christian IV. Historie, angiver, maaske nok med Rette, at Skanserne har ligget Øst for det nuværende Havneby. De er altsaa nu bortskyllede.

²⁾ Diarium Tychopolitanum, von der Abwehr der Schweden von der Festung Glückstadt handelnd, trykt 1646, optrykt i „Neues Staatsbürgerliches Magazin I“ Side 873—893.

Den 16. Marts sendtes saa Oberstløjtnant Buchwald med 600 Mand fra Glückstadt til Rømø. Den 21. ankom han dertil, indtog uden videre Tab Svenskernes to Skanser, tog 3 Kaptejner, 3 Løjtnanter, 3 Fændrikker og 140 Mand tilfange. Ligeledes fangede han Forræderen Markus Whitte og bemægtigede sig „igen de kongelig danske Galejer“. Senere fangedes der endnu 40 Mand. Det var dog maaske paa Sild. Da Buchwald den 9. April vendte tilbage til Glückstadt, førte han disse Fanger med sig. Desuden bragte han ti Skibe¹⁾, som han havde erobret fra Fjenden. Deraf var de to dog oprindelig danske²⁾, der var faldne i Svenskernes Hænder. De Skibe, der sad paa Grund, deriblandt 7 temmelig store, blev, trods den givne Ordre, ikke brændt. Markus Whitte blev hængt i Glückstadt.

Svenskerne skal have huseret skrækkeligt paa Øen. Der fortælles endnu om, hvor grusomt de handlede selv mod Kvinder og Børn. I de saakaldte Lejrbjerge (Navnet antages ogsaa at være et Minde fra den Tid) fandtes for nogle Aar siden Dele af et Menneskeskelet og en lille Messingknop. Dette Fund sattes ogsaa i Forbindelse med Svenskernes Ophold paa Øen. At de brændte saa godt som hele den paa Øen hjemmehørende Flaade, nemlig 26 Skibe, er før omtalt³⁾.

I Maj samme Aar fandt Slaget i Listerdyb Sted. En Del af dem, der faldt i Slaget, blev begravet paa Rømø, hvor, vides ikke mere.

---

1) Moritz har, vistnok efter Niels Slange, 40 Skibe.

2) Vistnok dem, der i Februar var udsendt fra Glückstadt.

3) Se Sønderj. Aarb. 1904 S. 222.

Da man ved Udbruddet af Krigen 1807 frygtede for et Angreb paa Øen, ordnede Beboerne en Landbevæbning til Forsvar for deres Ø. For Sønderlandets Vedkommende opstilledes der ret udførlige Bestemmelser om denne Landstorms Sammensætning og Forpligtelser. En Afskrift af dem opbevares endnu af Gaardejer A. M. List i Tagholm, underskrevet af den daværende Landfoged og 8 andre Mænd. Ifølge den er Sønderlands Beboere, da det „kan befrygtes, at vort fattige Eiland vil blive antastet af fiendtlige Skibe, Capere og Røvere“, kommen overens om at iagttage en Mængde Punkter, hvoriblandt følgende:

„Ved de tvende Larmstænger, som ere opreiste ved Havneby og paa Vraaebjærg, skal bestandig Dag og Nat, saalænge Fiendtlighederne varer, og Overfald kan befrygtes, holdes Vagt af tvende voxne Personer, i det mindste een Mandsperson og een Quindesperson, som skulle give Signal, naar noget formodende fiendtligt Skib eller Fartøyt nærmer sig Landet, ved at give 3 Flinte Skud og om Dagen paa Stangen at heyse et Flag og om Natten en antændt Lanterne, hvilke begge til den Ende maa holdes tilreede ved Larmstængerne, saavel som Fyrtøyt og Svovlstikker til at antænde Lygterne med“:

Ved givet Signal skulde der møde Mænd af Huse fra Sønderlandet „forsynede efter Mulighed med Skydegeværrer samt Krudt og Kugler“ eller i Mangel deraf med „en god Høefork, en Sabel, om den haves, eller i det mindste en god Prygel eller Stav“ for at gaa i sluttet Tog ned til Stranden. Viste det sig

virkeligt at være et fjendtligt Skib, skulde ved et nyt Signal *alle*, der kunde „bære Vaaben og Værge“ kaldes til. Sønderlandet inddeltes i 4 Distrikter, som hvert især skulde danne en Deling under Anførsel af to dertil udnævnte Mænd. „Og paa det Toget han have nogenlunde Anseelse af Disciplin, bør enhver Formand (under Marchen til Stranden) føre sin Division i Gelede eller Rader, lige mange i hver, hvilket især bør finde Sted, saa snart man kommer uden for Biærgene og det er troeligt, at Toget kan synes giennem Kikkerter fra Skibet. Saa bør og de marcherende holde deres Gevær, af hvad Slags det end er, i opreyst Stilling og støttet mod Skulderen, deels for at kunne falde Fienderne i Øjnene, deels for ikke at skade nogen dermed.“

I Tilfælde af, at der gøres Landgang fra noget Skib, „sees derhen, at Blodsudgydelse saa vidt muligt forebygges; hvorfor ingen voldsom Angreb sker paa de Landsatte, førend disse selv gjøre Angreb, eller førend dertil gives Befaling af Anførerne. Ved Landgangen bør 2 eller flere, som forstaar og tale det engelske Sprog, nærme sig til dem for at lade sig underrette om, hvem de ere, og i hvad Hensigt de komme. Befindes det da, at de ere engelske Folk, commanderes en Trop af Mandfolk, dobbelt saa mange i det mindste som de Landsattes Antal, der bestræbe sig for at fange dem uden Blodsudgydelse. Skulde endnu flere lande fortfares i lige Maade med disse, og saa fremdeles.“

Der udtales i disse ret fredsommelige Krigsartikler Haab om, at Nørlandets Beboere, som „ligeledes haver

foreenet sig til fælleds Forsvar mod fiendtlig Angreb“, i givet Tilfælde vilde komme dem til Hjælp, hvorfor der maatte træffes Aftale med dem om Signaler, ligeledes med Beboerne paa Fastlandet.

Fremmede og Tiggere, der kom til Øen, skulde omhyggeligt undersøges, om de var Spejdere, og paa mindste Mistanke anholdes eller bortvises.

Heldigvis blev det ikke nødvendigt at kalde Folket under Vaaben her hjemme. Derimod fik mange Rømø Søfolk om Bord paa Kanonbaadene Lejlighed til at gøre Bekendtskab med Englænderne. Mange blev desuden taget tilfange paa kaprede Skibe og holdtes længe, enkelte endog i 13 Aar i Fangenskab i England, hvor de blev haardt behandlede.

Kosakkernes Besøg i 1814 slap man for, skønt Isen mellem Øen og Fastlandet var saa stærk, at man ikke uden Grund frygtede det. I Krigsaarene 1848—50 og 1864 blev Rømø derimod flere Gange besat saavel af danske som af fjendtlige Tropper. Under Treaarskrigen havde man, lignende som i 1807, indrettet en privat Kystvagtjeneste. I 1864 tjente 5 Mand fra Rømø under Kaptejn Hammer og desuden en Snes Mand paa de medvirkende Toldkrydsere og paa Orlogsskibene. Nogle af dem var med i Slaget ved Helgoland, hvor en, Hans Mærsk Lund, fra Havneby faldt.

Ved Freden i Wien blev hele Øen lagt under Preussen¹⁾. For dem, der senere er traadt i preussisk

---

¹⁾ Ved en Grænseregulering i Firserne kom dens øde nordvestlige Hjørne dog tilbage til Danmark.

Krigstjeneste har Kristian den VI.s Privilegium selvfølgelig ingen Betydning faaet. For dem, der opterede for Danmark, vedblev det derimod at gælde, for saa vidt som de næsten alle kom til at aftjene deres danske Værnepligt i Flaaden.

4. De kirkelige Forhold.

Rømø danner i kirkelig Henseende ét Sogn, der som før nævnt indtil 1864 laa under Ribe Stift og stod under Tilsyn af Provsten i Lø Herred. Kirken ligger paa Sønderlandet, tæt ved Grænsen mellem dette og Nørlandet. Den er indviet til St. Klemens, Skippernes Patron. Den har oprindelig været lille, er lav og har et Taarn, der er forsynet med fire Gavle, mellem hvilke et lavt Spir rager frem. Der har næppe nogen Sinde været flere Kirker paa Rømø. I et hvert Tilfælde lader der sig intet paavise om det. Meyers Fortællinger om, at der har ligget 4 Kirker og 5 Kapeller i „Roemd Harde“ kan ikke anses for andet end uhjemlede Sagn¹⁾. Og et Sagn, der endnu midt i det 18. Hundrebaar fortæltes og troedes om, at der i sin Tid havde ligget en Kirke i Juvre, og anførtes som Støtte for en Ansøgning om Lov til at bygge en egen Kirke paa Nørlandet, er næppe andet end en af Meyers „Nachklänge“ om igen.

Da Frederik I. i Aaret 1528 overdrog Haderslev og Tørring Len til sin ældste Søn, den senere Chri-

---

¹⁾ P. Lauridsen: Kartografen Joh. Meyer. Hist. Tidsskr. 6. R. 1. B. 1887—88.

stian III., blev de Dele af dem, deriblandt Rømø, der hørte til Ribe Stift, lagt til Slesvig Stift. Reformationen er da sikkert bleven indført paa Rømø ved Hertugens Anordning og foregaaet uden Vanskeligheder ligesom de fleste andre Steder, hvor han raadede. 1543 lagde han dog som Konge den tidligere Del af Ribe Stift tilbage under det. Men efter at Kongen 1544 havde skiftet op med sine Brødre, og Hertug Hans den ældre bl. a. havde faaet Haderslev og Tørring Len, gjorde denne Krav paa Ejendomsretten til de paagældende Kirker, deriblandt den paa Rømø. Han trængte dog ikke igennem med sit Krav i dets fulde Udstrækning, men maatte ved Koldingrecessen af 13. Januar 1576 give Afkald paa Højheds- og Patronatsretten over Kirkerne i Brøns, Vedsted, *Rømø*, Daler og Emmerlev.

Efter Omvæltningen i 1864 blev ved Forordning af 16. Januar 1865 de biskoppelige Funktioner og Rettigheder overdraget til Generalsuperintendenten for Hertugdømmet Slesvig, og da Lø- og Møgeltønder Herreds Provsti i 1879 blev lagt under Nørretønder Provsti, fulgte Rømø med.

Kirkens *Indtægter* bestod af Tiende, der tidligere leveredes i Naturalier: af Korn hver 15. Kærv Rug og Byg, af Dyr hvert 15. Lam, og endelig Smørbyrde. Den sidstnævnte synes meget tidlig at være bleven omsat til en Pengeafgift. Korntienden blev derimod endnu i Mands Minde leveret *in natura*. Præsten, maaske sammen med Kirkeværgerne, tog Kærvene ud paa Marken. Nu er den enten afløst eller svares i Penge. Af de forhaanden værende Lam maatte

Tiendeyderen først forbeholde sig et. Derefter kunde der vælges et til Tiendelam. Til Dels er ogsaa Lammetienden afløst, til Dels svares den i Penge, men mange leverer endnu deres 15. Lam.

I tidligere Tider havde Kirken endnu en Indtægtskilde, nemlig saakaldte „Kirkens Kær“, af hvilke der svaredes en Afgift af 2 Sk. aarlig. Saa vidt jeg kan skønne, havde denne Afgift ikke noget med den saakaldte Smørbyrde at gøre, men hvorledes den er opstaaet, ved jeg ikke. Den svaredes langtfra af alle Kær, men kun af et vist Antal.

Tienden deltes i lige Dele mellem Præsten og Kirken.

Der opbevares endnu paa Øen et ret fuldstændigt Kirkeregnskab fra 1648 indtil vore Dage. Det begynder for det nævnte Aar med en Indtægt af 126 Mk. 10 Sk. Det synes at have været et usædvanligt godt Aar for den Tid. I den følgende Snæs Aar er Indtægten betydelig lavere, idet den svinger mellem 102 og 115 Mk. aarlig. Derefter synes de at have bedret sig en Del. I Halvfjerserne var de nemlig gennemsnitlig 46 Rdlr. eller 138 Mk. 1750 var den ordinære Indtægt 132 Mk. 2 $\frac{1}{2}$ Sk. For Resten af det 18. Hundredaar var den dog noget stigende. Fra 1755—71 modtog Præsten Korntienden for 187 Mk. aarlig, mens Lammetienden i de samme Aar gennemsnitlig beløb sig til 21 Mk. Fra 1778—1791 betaler Præsten 215 Mk. aarlig for baade Korn- og Kvægtienden. Nyere Regnskaber har jeg ikke haft Lejlighed til at se.

Prisen, som Lammene solgtes for, var faststaaende. Fra 1667—1724 var den 6 Sk., fra 1725—78 12 Sk. Stykket. Derimod svingede Kornpriserne stærkt. Det højeste, Bygget naaede, var 16 $\frac{1}{2}$ Sk. Skæppen i 1772, den næsthøjeste Pris, der flere Gange opnaaedes, var 12 Sk., mens den laveste, der gaves (1731), var 5 Sk. Skæppen. Hyppigst kostede det 6—8 Sk. For Rug betaltes der 1709 den højeste Pris, 24 Sk. Skæppen, den laveste, 6 Sk., 1712 og 1732. Hyppigst er Prisen 8—10 Sk. Skæppen.

Med disse Indtægter havde Kirken ondt ved at dække sine Udgifter, og tidt sad den i en trykkende Gæld. Indtil 1701 udgjorde denne sjælden mere end 100—150 Mk., men det nævnte Aar voksede den pludselig som Følge af et stort Byggearbejde op til 1433 Mk. 3 $\frac{1}{2}$ Sk. Ved Revision viste det sig ganske vist, at der i Regnskabet var opført 300 Mk. for meget, saa at Gælden i Virkeligheden kun var 1133 Mk. 3 $\frac{1}{2}$ Sk. Ikke des mindre voksede den i 1703 op til 1681 Mk. $\frac{1}{2}$ Sk. Kreditorerne var Kirkeværgerne, af hvilke den ene, Præsten, havde sikret sig Indtægterne af Tienden, indtil Gælden hos ham var betalt. Gælden viste imidlertid foreløbig størst Tilbøjelighed til at vokse og naaede i 1707 op til 1886 Mk. 5 Sk. I de følgende Aar tager den dog jævnt af. 1719 er den nede paa 1093 Mk. 13 $\frac{1}{2}$ Sk. og 1723 endog paa 761 Mk. 8 Sk.

Om Gælden end saaledes var jævnt nedadgaaende, følte den dog som en Byrde, saa meget mere som store Reparationer ved Kirken forestod. Man har aabenbart heller ikke haft rigtig Tillid til, at Kirke-

værgerne (Præsten Andreas Ambders og en Mand ved Navn Peder Holm) styrede Sagerne paa bedste Maade. I Efteraaret 1724 stævner nemlig Laurids Michelsen fra Sønderlandet uden deres Vidende Folk sammen til Drøftelse af Kirkens Tilstand. I et Brev af 19. November samme Aar¹⁾ besværer Kirkeværgerne sig hos Biskop Thurah over denne Fremfærd. Biskoppen maa imidlertid have fundet, at der virkelig var Grund til at drøfte Stillingen, thi i et Brev af 22. November²⁾ anmoder han Kirkeværgerne om at finde paa Raad „til at hielpe efter Haanden paa dend fattige Kierke“.

Der prøvedes nu først at skaffe Midler tilveje ved Afløsning af Tienden paa bestemt Aaremaal. Der afholdtes et Par Møder i den Anledning, og den 16. December indsendtes en Liste³⁾ over Tiendeyderne med Beretning om, hvordan de havde stillet sig til Forslaget. Paa Sønderlandet var der 122 Tiendeydere. Af dem vilde kun de 10 gaa ind paa nogen Afløsning. De 9 vilde nemlig afløse deres Tiende i de følgende 10 Aar med $1\frac{1}{4}$ Sk. Kærven og 1 Mk. for hvert Lam, og en vilde for hele sin Tiende give 6 Mk. aarlig. Paa Nørlandet var man noget villigere til Afløsning. Der vilde 47 af de 98 Tiendeydere gaa ind paa den. De vilde alle for hver Kærv Korn give samme Pris som de ovennævnte 9. For Lammene vilde de 26 give 1 Mk., de 21 20 Sk. Stykket.

„Den Indkomst i Øjeblikket, Kirken kunde vente ad den Vej, vilde altsaa ikke blive stor. Sin største

1) I Provinsarkivet i Viborg.

2) Sammesteds.

3) Sammesteds.

Betydning fik Undersøgelsen derved, at det viste sig, at der for Lammene kunde opnaaes det dobbelte af den hidtidige Pris, nemlig 12 Sk. Stykket.

Imidlertid havde Kirken en anden Indtægtskilde, som man fik større Held til at realisere. Det var de saakaldte „Kirkens Køer“, hvoraf der som før nævnt svaredes 2 Sk. aarlig. Af dem nævnes der 1648 og ligeledes 1678 44, 1708 derimod kun 36, uden at det kan ses, hvor de 8 er bleven af. Allerede 1700 og 1701 er de ikke til at spore i Regnskabet. Nu, 1724 er deres Antal 42, foruden et Stykke Land, hvoraf der svaredes samme Afgift som af en Ko.

Den 16. Januar 1725 indberetter Kirkeværgerne, at de 19 Ejere af Kirkens 21 Køer paa Sønderlandet vilde indløse dem for 9 Mark lybsk 6 Sk. Stykket, mens den, der havde det omtalte Stykke Land, ikke vilde indløse det for 9 Mark lybsk. Paa Nørlandet var der ligeledes 21 Køer, der ejedes af 24 Mænd. 4 af disse, der hver ejede en af Køerne, vilde ikke indløse dem. De er indtil den allernyeste Tid bleven ved at svare den aarlige Afgift af dem. Derimod var de øvrige 20 villige til at indløse Resten for samme Pris som dem paa Sønderlandet. Efter dette skulde der ved Salget af de 38 Køer være indkommet 356 Mark lybsk 4 Sk. Imidlertid har Ejerne vel, da det kom til Stykket, næppe villet staa ved deres Bud. I ethvert Tilfælde gaar en senere Indberetning ud paa, at der er bleven solgt 39 Køer¹⁾ for 9 Mark lybsk Stykket eller ialt 351 Mark lybsk. Biskoppen erklærer sig til-

---

¹⁾ Under den ene skal vel sagtens forstaaes det omtalte Stykke Land til en Koes Værdi.

freds med dette Resultat, skønt han havde ventet 4 Rdlr. for hver Ko.

Ekstraindtægten ved Kosalget og Tiendeafløsningen, der indkom i 1724 og de 3—4 paafølgende Aar, udgjorde ialt 644 Mark lybsk 5 $\frac{1}{2}$ Sk.

Ved samme Tid tænkte man paa at realisere en anden Værdigenstand, nemlig Stolestaderne i Kirken. I dette Øjemed blev det paalagt Kirkeværgerne at optage en Fortegnelse over, hvem der ejede Stolestader. Man ser deraf, at der altsaa ogsaa før er bleven solgt saadanne, rimeligvis i de sløje Tider. 1727 sælges der nu Pladser for 387 Mark lybsk 3 Sk. og 1728 for 304 Mark lybsk 5 Sk. 1723 omtales for første Gang Betaling for Klokkeringning ved Begravelser 1—2 Mark lybsk, altsaa vel en ny Indtægtskilde, Kirken har skabt sig i Nødens Tid. En anden mærkelig Indtægt findes opført 1719 nemlig 130 Mark lybsk for fremmede Ligs, vel sagtens Strandvadskeres Begravelsespladser. Hvordan og hvorfra man pludselig har faaet saa stor en Indtægt af den Art, siges der intet om.

Ved Hjælp af Indtægterne ved Af- og Indløsningen i 1724 og 25 fik man Gælden skaffet ud af Verden, og 1727 begyndte Kirken med en Kassebeholdning af 88 Mark lybsk 7 Sk. 9 Pg. paa Sønderlandets og 113 Mark lybsk 12 Sk. 3 Pg. paa Nørlandets Regnskab.¹⁾ Til Trods for denne forbedrede Status maatte der dog øves stor Sparsommelighed, saa meget mere som en Del af de aarlige Indtægter jo nu var forud

---

¹⁾ Fra 1667—1779 føres Regnskabet særskilt for hver af de to Dele af Øen.

optagne. Kirkeværgerne fik derfor 1724 Paalæg om ikke at foretage nogen Reparation enten „paa Kierken eller Kierkens Hus (Præstegaarden), uden hvad høynødvendig udkræves.“ Dette Paalæg maatte dog allerede gentages 1728 og flere Gange senere. Allerede 1727 overstiger Udgifterne nemlig atter de ordinære Indtægter med over 900 Mark lybsk. Efter 1750 fik den en lille Formue samlet paa omtrent 1300 Mark, som dog slugtes 1776, og 1782 staar den atter med 1500 Mark Gæld. I den følgende Tid gaar den ned, men i Begyndelsen af sidste Hundredaar voksede Gælden den i den Grad over Hovedet, at Beboerne i 1825 maatte bede Biskoppen om at sætte en Indsamling i Værk til Fordel for den. Beboerne var nu fattige, og der var aabenbart ingen flere Stolestader at sælge. 1752 var der bleven solgt for 833 Mk., 1779 for over 2000 Mk. og 1790 for omtrent 250 Mk. Med dem der afhændedes 1727 og 28 udgør det tilsammen omtrent 3800 Mk. Indsamlingen foretoges med Kongens Tilladelse i Aaret 1828 over hele Riget og indbragte 6000 Rbd., hvoraf der straks i Aarene 1830—33 blev anvendt 3500 til en Hovedstandsættelse af den nu yderst brøstfældige Kirke. En Beretning om denne Hjælp i Nøden findes paa den ene Side af en Tavle, der hænger bag Alteret. Paa den anden Side af denne mindes Kongens og Kronprinsens Besøg paa Øen den 29. Juli 1832.

Kirkens Gæld var selvfølgelig tidt opstaaet ved store Reparationer. Flere Gange hidrørte den dog fra, at Kirken maatte udvides for at skaffe Plads til den voksende Befolkning.

Med de 2500 Rbd., der blev tilovers efter Istand-sættelsen, dannedes Begyndelsen til en Formue, der siden er vokset og med Tiden naaet op til en ret anselig Størrelse.

Hvor gammel Kirken er, har jeg ingen som helst Oplysninger om. Fortællingerne om de mange Kirker, der skal have været paa Øen, er som før nævnt ikke andet end Mejerske Eventyr. 1340 var der ifølge „Oldemoder“ kun én Kirke derovre, og der er intet-somhelst, der taler for, at der skulde have været flere før, eller at den, der nævnes i „Oldemoder“, skulde have staaet paa en anden Plads end den nuværende St. Klemenskirke.

Kirken bestod indtil 1626 af kun en Længe med Taarn ved den vestre Ende. Det nævnte Aar maatte den udvides, og i dette Øjemed byggede man en Tværlænge ud mod Nord¹⁾. 1701 blev der bygget en ny Tværlænge²⁾ ud mod Syd lige over for den tidligere. Derved blev Kirkens Grundform et Kors. Med alt dette var Pladsmangelen dog endnu ikke afhjulpen eller indfandt sig i ethvert Tilfælde snart igen som Følge af Befolkningens Tilvækst. En Tid lang hjalp man sig med at anbringe Gallerier³⁾ overalt, hvor man

1) Paa Gavlen findes Aarstallet 1737. Dette Aar blev Fløjen nemlig grundig istandsat.

2) Naar Moritz (S. 133) sætter Opførelsen af denne Fløj til 1746, beror det paa en Forveksling af Kirken med Præstegaarden, der i Regnskabet gentagende kaldes „Kirkens Hus“. Ligeledes er det en Misforstaaelse, naar han siger, at Kirken var bleven nyopbygget 1675.

3) De er for en stor Del bleven fjernede igen i Løbet af det sidste Hundrebaar.

kunde, men 1751 maatte der bygges en ny Tværlænge ud mod Nord ved Siden af den første. Samme Aar blev Koret istandsat, vistnok helt ombygget. Dette var sikkert nødvendigt af Hensyn til den ny Nordfløj. Dels maatte Hovedskibet vistnok forlænges noget ud mod Øst, og dels maatte den østlige Ende af det forhøjes, for at det ny paa en passende Maade kunde føjes ind i det gamle. Koret var nemlig uden Tvivl ved den Tid lavere end den øvrige Kirke.¹⁾ Nu er den lige høj overalt. At Kirken i ældre Tider var forsynet med Hvælvinger — dog vistnok kun over Koret — ses af en Udgiftspost i Regnskabet for 1727 „for 2de Velninger nedtaget hvor i Steden for er kommen 2 nye Bielker af Fyrre“.

Da den Udvidelse, der fuldførtes 1751, forestod, kom paa Nørlandet den Tanke op, at de egentlig ligesaagodt selv kunde bygge en Kirke. De indgav i dette Øjemed den 24. November 1747 en Ansøgning til Kongen. Indholdet af denne Ansøgning kender jeg ikke. Der synes heller ikke at være bleven taget Notits af den, thi to Aar senere indgives en ny Ansøgning paa Tysk, der paa 15 Foliosider begrundes meget udførligt²⁾. Der siges deri, at Udvidelserne af Kirken hver Gang kun er sket for Sønderlandets Skyld, hvor Befolkningen vokser 5—10 Gange saa stærkt som paa Nørlandet. De ny tilkommende Be-

---

¹⁾ I Regnskabet nævnes tidt den lave Kirke.

²⁾ Saa vel denne som den førnævnte Ansøgning har Moritz forgæves søgt blandt Sognets Akter i Statsarkivet i Slesvig. En Afskrift af den fandtes i mit Hjem og er i mit Eje.

boere paa Sønderlandet betaler imidlertid intet, hverken til Kirke eller Præstegaard, da de udelukkende er Søfolk, og hele Byrden hviler paa Grundejendommen. Den planlagte Udvidelse vilde være den sidste, der kunde finde Sted. Den Tid vilde sandsynligvis alligevel komme, da Sognet maatte deles, og Delingen vilde da blive vanskeligere og dyrere end nu. Da Udvidelsen i 1701 var paa Tale, vilde de ogsaa gerne have haft en egen Kirke paa Nørlandet, men deres (haderslevhusiske) Kirkeværge havde ikke taget sig af deres Sag, og nu havde de slet ingen Kirkeværge.

Der ankes derpaa over Forvaltningen af Kirkens Midler, navnlig over Formindselsen af dens Ejendom ved Salg af Kirkens Køer og af Stolestaderne. Disse sidste er bleven solgt for billigt, hovedsagelig til Folk fra Sønderlandet. De i den søndre Tværlænge har kun kostet 3 Rdlr., paa Galleriet endog kun 2 Mk. 4 Sk. Det svarede til en aarlig Renteindtægt af $7\frac{1}{3}$ og $1\frac{1}{3}$ Sk., mens man ved at leje Staderne ud let kunde have faaet henholdsvis 2 Mk. og $1\frac{1}{2}$ Mk. aarlig.

Der klages endvidere over den lange og besværlige Vej paa $1\frac{1}{2}$ Times Gang til Kirken. Ved Vintertid staar den tidt under Vand¹⁾ eller er saa begravet under Sne, at man ikke en Gang kan køre Ligene til Kirkegaarden, men maa bære dem den lange Vej paa en Bærebør. Da det under saadanne Forhold var vanskeligt at faa Præsten hentet, f. Eks. til syge,

---

¹⁾ Det var endnu i Mands Minde Tilfældet i Klitterne Nord for Kirken. Først for 60—70 Aar siden blev der efter den daværende Læges Tilskyndelse banet en nogenlunde ordentlig Vej gennem Klitterne.

maatte det anses for ønskeligt, at hver Del af Øen havde sin Præst.

Præsten, Christian Gerhardsen Neve, havde modsat sig Forehavendet og efter Indgivelsen af Ansøgningen af 1747 søgt at faa Folk til at frafalde deres Krav. Hans Færd i dette Øjemed gennemgaas og kritiseres skarpt i den her omtalte Ansøgning.

Som sidste Grund for, at det var nødvendigt at faa en Kirke paa Nørlandet, anføres:

„Auch haben wir kein Schul Hausz oder Schul Lehrer in die 4 nordligsten Durferen und müszen also die Bekosten stehen, die Kinder auf Süydland, oder auch in dem Durf mitten im Lande, da eine Schule ist, welche zu Hadersleben gehöret, daselbst unterhalten. Solches kan nun allen und jeden nicht ausführen und ist den mehreren Teil zu kostbahr. Wir getrösten unsz auf Ihre Mayst. Gnade, eine Kirche zu bekommen, damit wir den *Köster zum Schullehrer* und die *Schule in der Kirche* haben konnten. Wir haben aber ein Schul Haus auf dem Nordlande gehabt vor 50 Jahr her. Auch hat eine Kirche auf dem Nordlande gestanden,¹⁾ welche man die Jury Kirche hat genannt, so mit den hohen Waszerfluten ist vergangen und dahin.“

Videre Indlæg i Sagen kender jeg ikke, men i alle Tilfælde opnaaede man jo ikke noget med sin Ansøgning. Fra 1773 til 1829 var der med en kort Afbrydelse en Kapellan paa Øen, der foruden at

---

¹⁾ Denne Paastand er som før nævnt næppe andet end et uhjemlet Sagn.

undervise i Sønderby Skole og være Kirkesanger skulde prædike hver 3. Søndag, give Konfirmationsundervisning, holde Skriftemaal og Ligtaler. Endnu nogen Tid derefter ansattes der Theologer som Lærere ved Skolen, dog uden de ovennævnte Hverv, vel nærmest for at kunne være Stedfortrædere for Præsten i Sygdomstilfælde o. l. Fra 1742—73 havde Embedet ligeledes været beklædt af „ordinerede Degne“ vistnok i lignende Øjemed.

5. Skolevæsenet.

De ældste Efterretninger, jeg kender om Skolehold paa Rømø, findes i Ballum Birks Tingprotokol¹⁾ fra 1739 og 1741. I disse Aar førtes paa nævnte Ting en Undersøgelse og Proces mod daværende Degn Barthold Hesseldahl paa Rømø. Sagen drejede sig bl. a. om noget Korn, som Degnen krævede som en Del af sin Løn, mens Beboerne, der havde nægtet at give ham det, paastod, at han ingen Ret havde til det. Der optraadte ikke færre end 38 Vidner i Sagen, hvoraf flere gav værdifulde Oplysninger om Skoleholdet før deres Tid. De gaar i Korthed ud paa følgende: For lang Tid siden (vistnok omkring ved 1650) levede der paa Øen en gammel Præsteenke,²⁾ som „begierede formedelst hendes slette Tilstand af

---

¹⁾ I Arkivet paa Schackenborg

²⁾ Utvivlsomt Enken efter Jørgen Vinter, der ifølge Rørdam: „Om Præsternes Afgifter til Universitetet“ i Kirkehistoriske Samlinger VI Side 543 var Præst paa Rømø 1619, men maa være død før 1643.

Menigheden, at de vilde forunde hende en Skieppe Byg af hver heel Gaard til hendes Ophold.“ Det fik hun, saa længe hun levede. Da hun var død, lovede hendes Søn Laurids Jørgensen, at han vilde „holde Skole og tillige holde varm Drikke og fri Husning for Børnene, om han maatte beholde ogsaa det Byg, som sin salig Moder havde faaet. Saa blev det Byg ham ogsaa given i nogle Aar, men da han paa det sidste tog Fiskeriet vare og forsømte Skoleholdet, saa blev det ophævet at give ham Byg af de fleste.“

I en Sag, der forhandlede paa samme Ting 1665, nævnes Laurids Jørgensen, eller Lars Degn fra Rømø som Vidne. Den Gang var han Baadsmand. Skoleholdet har sandsynligvis allerede den Gang været forbi. Imidlertid synes han at være vedbleven at være Degn til lidt hen i Halvfemserne. Efter hans Død fandtes der i omtrent 30 Aar ikke nogen selvstændig Degn paa Øen, og Skoleholdet synes, i ethvert Tilfælde for Sønderlandets Vedkommende, at være gaaet helt af Mode, siden han holdt op med det. I Maj 1693 synes Biskop Christen Lodberg at have sikret sig Indtægterne af Degnekaldet mod at besørge de det tilhørende Forretninger udført, indtil en af hans tre Sønner kunde overtage det.¹⁾ Ingen af dem synes dog nogen Sinde at have overtaget Embedet. De har maaske ikke faaet Brug for den Smule Forsørgelse, som deres aabenbart forsynlige Fader derved havde sikret dem. Den 29. Januar 1703 giver Biskop Muus den daværende Sognepræst paa Rømø Andreas

---

¹⁾ Provinsarkivet i Viborg.

Ambders' ¹⁾ Søn Søren Andersen Degnekaldet, mod at Faderen forestaar det, indtil han selv kan overtage det. Dette stadfæstes den 15. Maj 1713 af Biskop Ocksen paa det Vilkaar, at der aarlig skal betaales 2 Rdlr. af Degnekaldets Indtægter til Ribe Kathedralskoles fattige Disciple.

Først 1725 fik man et ordnet Skolevæsen, idet der blev indsat en selvstændig Degn med Forpligtelse til samtidig at være Lærer. I November 1723 havde Beboerne paa Sønderlandet bedt Provsten i Døstrup om at faa „en Sædedegn som tilforn, som vel kunde regne og skrive, som efter Loven kunde overhøre Ungdommen“. ²⁾ Dette minder 31 Mand den 7. Februar 1724 Biskoppen om og beder ham „bære Omhyggelighed for voris Børns Forfremmelse udj deris Christendom samt Regnen og Skriven“. Præsten var aabenbart ikke meget opsat paa at faa en Skole i Gang. Han skrev til Biskoppen, at det var unødvendigt, da han havde givet Undervisning og havde ansat en, der med hans Hjælp var godt nok i Stand til at varetage Degnefunktionerne i Kirken. Han bad derfor om at lade det blive som det nu havde været i over 30 Aar. Inidlertid tog Biskop Thurah Beboernes Krav til følge, Den 30. September samme Aar var han paa Rømø og havde i Præstegaarden en Sammenkomst med Præsten Andreas Ambders, Herredsfogden Math. Lange og Kirkeværgen P. Holm for at drøfte Oprettelsen af en Skole. De oprettede

---

¹⁾ Udnævnt den 19. Juli 1693.

²⁾ Om dette og det følgende findes Oplysning i Akter i Provinsarkivet i Viborg.

og underskrev ved denne Lejlighed en Kontrakt, ifølge hvilken Beboerne skulde opføre et eller flere Skolehuse og „give Lærerne for deris Børns Undervisning i Læssning og Skriven, hvis billigt og paa andre brugeligt er“. Da det imidlertid var til at forudse, at en „Skoleholder“ ikke ved sin Virksomhed som saadan kunde faa nok at leve af, lovede Præsten, at han, naar man havde fundet en passende Person, der kunde lede Sangen og i det hele varetage Degnens Funktioner i Kirken i Stedet for den daværende gamle og skrøbelige Mand, vilde give ham saa meget af Degnekaldets Indtægter, at han kunde faa et ordentligt Levebrød. Alligevel vilde han blive ved at svare den aarlige Afgift til Ribe Skole og tage sig af Ungdommens Undervisning i Katekismus og Børnelærdom i Kirken.

Denne Afgørelse var Beboerne ikke tilfredse med. Efter deres Mening var der truffet Aftale om, at Læreren efter Præstens Død skulde have hele Degnekaldets Indtægter, men det stod der ikke noget om i Kontrakten. De fandt det usandsynligt, at de saaledes paa det uvisse kunde faa en dygtig Lærer, fremsatte denne deres Mening for Biskoppen i en af 8 Mand underskreven Skrivelse af 18. Oktober 1724 og forsikrede ham om, at de „ingenlunde til en dum og nachlässig Persohn agter at opsætte et Skolehuus“. Hvis de derfor ikke faar det saaledes, som Aftalen efter deres Mening lyder, saa forlanger de at „en Sædedegn efter Kongen Lou maatte beskikkes“.

Beboernes Ønske vedrørende Degnekaldets Indtægter blev forsaavidt opfyldt som de — endog straks

— blev tillagt den kommende Lærer, dog mod, at han skulde give Præsten en aarlig Afgift af 20 Sletdaler. Præsten har heller næppe sat sig haardt imod det, da Skolen jo dog nu ikke kunde forhindres, og han ganske sikkert har gjort Regning paa, at hans Søn Søren skulde faa Bestillingen som baade Degn og Lærer. Dette Ønske har han aabenbart forebragt Biskoppen, men fik det ikke opfyldt. Den 25. Januar 1725 skriver denne nemlig til ham, at der foruden til ham, „en kær Ven“, maatte tages Hensyn til Menigheden, som forlangte at faa en dygtig Skoleholder.

I Ønsket om, at hans Søn Søren maatte faa Embedet, synes Præsten for Resten at have mødtes med de allerfleste af Beboerne. Den 9. Februar indsender disse nemlig en af 129 Mænd og Kvinder undertegnet Skrivelse til Biskoppen. Deri siger de, at de har hørt, at „en Studiosus“, der havde Kone og Børn og et Degnekald i Jylland, skulde være bleven udnævnt til Degn paa Rømø, og at der skulde bygges et Skolehus til ham. Dette vilde de gøre Indsigelse imod. En Byrde som den at bygge et Skolehus kunde de ikke paalægge sig nu, da Søfarten var saa daarlig som aldrig før, mens Landet bortskylledes og blev mindre og daarligere fra Aar til Aar. Derimod beder de om at faa Præstens Søn Søren til Degn, som er „en skickelig og vel oplært Persohn“, som i mange Aar har betjent Degneembedet hos sin Fader og selv har Hus og Hjem. Dertil kom, at han foruden adskillige Sprog havde „lært Navigationskonsten, som vores Vilkaar tiener“. Manden var for Resten selv Skipper.

Der blev dog ikke til noget med Hr. Søren. Den 22. Februar blev „Studiosus“ Niels Glø udnævnt til Degn og „Skoleholder“ paa Rømø og forpligtede sig til at give Præsten den ovennævnte Afgift af 20 Sletdaler, da han af tre Biskopper havde faaet Løtte paa Embedet til en af sine Sønner.

Noget fedt Embede var det ikke, Niels Glø kom til. Under Striden med Hesseldahl oplyste et af Vidnerne, at Degnens Indtægter bestod af 3 Sk. danske af hver Kommandør, Ofre paa de tre store Højtider og Accidenser ved Bryllupper, Barnedaab o. l. Det var hverken til at leve eller dø af. Niels Glø maatte hurtig, vist allerede efter et Par Aars Forløb, henvende sig til Beboerne om Tillæg, 2 Sk. danske af hvert Kaad foruden det Korn, som Lars i sin Tid havde faaet. Da han „holdt flittig Skole“ gav en stor Del af Beboerne ham det ønskede Korn og Penge „dog ikke som nogen Rettighed men af Barmhjærtighed i Henseende til hans slette Tilstand og vemodige Begjering“. ¹⁾ Det var over dette Tillæg Hesseldahl rejste Strid. Han mente at have Ret til det, men Beboerne hævdede, at det var en frivillig Gave, de havde ladet tilflyde Glø og, som det synes, ligeledes hans Efterfølger, men straks nægtet Hesseldahl, da denne viste sig som en hoven Herre og doven Lærer.

Hesseldahl ²⁾ havde omkring ved 1730 været udnævnt til Hospitals- og Froprædikenspræst i Ribe,

---

¹⁾ Ballum Birks Tingprotokol.

²⁾ Oplysninger om ham findes dels i Provinsarkivet i Viborg, dels i Ballum Birks Tingprotokol paa Schackenborg. Endelig er en Del offentliggjort i „Aktstykker af H. A. Brorsons Liv og Virken som Biskop i Ribe“ i Kirkehist. Saml. I B.

men Udnævnelsen blev paa Grund af hans daarlige Opførelse og Rygte taget fra ham. Senere fik han, vistnok 1734 eller 1735 Degnekaldet paa Rømø. Da han her efter meget kort Tids Forløb lod Konen skøtte Skolen, mens han selv „løb paa Stranden“ og oven i Købet yppede Kiv ikke alene om ovennævnte Korn og Penge men om næsten alt muligt, satte Befolkningen sig ogsaa paa Bagbenene. Under den Strid, der nu udviklede sig, kom den Sindssyge, der laa bag ved Degnens Trættelyst og Særhed, til Udbrud hos ham, saa han maatte fjernes ogsaa fra dette Embede.

Det første mig bekendte Indlæg i Striden er en Besværing af 19. Juli 1735 fra Degnen til Stiftamtmand v. Gabel og Biskop Andersen i Ribe over, at man nægtede ham den tidt nævnte Afgift i Korn og Penge. Her fik Degnen Ret. Efter Kontrakten af 30. September 1724 skulde Beboerne jo for Undervisningen give Degnen, „hvis billigt og paa andre brugeligt er“. De holdt imidlertid paa, at *dette* Korn og *disse* Penge var en frivillig Afgift, som Degnen ikke havde Ret til, og ænsede derfor ikke Stiftamtmandens Befaling. Den 14. Oktober 1737 klager Degnen da igen, og Stiftamtmanden truer Beboerne med Udpantning, hvis de ikke føjer sig. Det gjorde disse dog ikke. De indgav Modforestillinger og lod være at betale. Stiftamtmanden paalagde dem at bevise Rigtigheden af deres Paastand. De forlangte Undersøgelse ved Ballum Birketing. Den fandt Sted i September 1739 og varede hele 4 Dage, mens der afhørtes 38 Vidner fra Rømø. Disses Forklaring med Hensyn til Afgiften er før omtalt. Om Degnens Ad-

færd fortalte de allerfleste af dem Ting, der tydelig viste, at han var forrykt. Han løb nøgen omkring og skældte Folk ud, pryglede sin Kone og rev hende i Haaret, kaldte sig selv Abraham og hende Sara, græd og bad, bandede og skældte ud om hinanden. Landfogden lod ham derfor binde og satte Vagt hos ham. Striden var endnu ikke til Ende da H. A. Brorson blev Biskop 1741. Han fik den dog endnu samme Aar bilagt paa det Vilkaar, at Degnen fik Befaling til at forlade Øen, mens denne skulde betale ham en Pension af 100 Rdlr. aarlig. Siden den Tid boede Hesseldahl i Ribe, bekendt som Særling og Spektakelmager.

Degnens kirkelige Funktioner er før nævnt, ligeledes det, at han en Aarrække erstattedes af en Kapellan.

Den Skole, der ifølge Overenskomsten af 1724 skulde bygges, blev næppe opført før midt i Trediverne. 1737 udsteder Biskop Anchersen nemlig en Forordning vedrørende Kirkeindtægter, der skulde anvendes til Bedste for den ny oprettede Skole. Senere fulgte flere lignende Forordninger.

Den Skole, der hidindtil har været Tale om, er den paa Sønderlandet. Omtrent samtidig med den er der vistnok bygget en i Kongsmark. Den omtales i alle Tilfælde i Kirkeansøgningen af 1749.¹⁾ I de fire nordligste Byer havde man endnu ved den Tid ingen Skole. Den, der i den omtalte Ansøgning siges at have været der i ældre Tider, har vistnok været en lignende som Lars Degns paa Sønderlandet, af

---

¹⁾ Se oven S. 83.

aldeles privat Karakter. At den var gaaet ind, sættes i P. J. Manøes „Relation“ i Forbindelse med Sandflugten, der lagde Beslag paa alle Kræfter, saa at Børnene ikke kunde faa Tid til at gaa i Skole. Senere maa der dog være kommen noget lignende i Gang igen.

Savnet af en Skole her blev først afhjulpet den 9. Januar 1784, da Beboerne i Juvre, Toftum og Bolilmark „i Mindelighed og Kierlighed oprettede en Forening“, hvis Formaal var at bygge et 10 Alen bredt 3 Fags Skolehus i Toftum, mens det overlodes til Beboerne i Nørre Tvismark at slutte sig til, om de vilde. Skolen skulde være færdig til Mikkelsdag (29. Sept.) samme Aar. Interessenterne skulde være forpligtede til at lade deres Børn gaa i Skole fra deres 5. indtil det 10. Leveaar for Drenges og det 8. for Pigers Vedkommende. Dog stod det dem frit for at lade dem gaa længere.

Det lille Hus, der byggedes i et Hjørne af en Toft lige ved Landevejen, omfattede ikke andet end en lille lav Skolestue, et Brændselrum, hvorfra der med Lyng og Fladtørv (hvoraf hvert Barn tidligere medbragte sin Part) fyredes i Bilæggerovnen, en Forstue, hvor der lige var Plads til Hatte og Tørklæder, og et lille Vindfang for Døren. Her modtog Børnene fra Juvre, Toftum, Bolilmark og til Dels fra Nørre Tvismark i 90 Aar deres Kundskaber. 1874 byggedes en ny større Skole med Lærerbolig.

Som Lærer virkede fra 1784—1820 Gaardejer, tidligere Kaptejn P. Nielsen Vith fra Juvre¹⁾, fra

---

¹⁾ Moritz S. 143.

1820—28 Gaardejer Hans Jørgen Bleeg fra Juvre, fra 1828—1854 Kaadner og Kræmer, tidligere Styrmand Niels Petersen fra Toftum. Bleegs Løn var 100 Mk. Cour., mens Petersen fik 36 Rdlr. Cour. Han gik for Resten under Øgenavnet Niels Most (Moster) og havde ondt ved at holde Styr paa Børnene. Maaske var det til Dels Grunden til, at der i 1831 blev truffet en Ordning, hvorved Skolen i Toftum paa en Maade blev Biskole til den i Kongsmark. Den derværende Lærer J. A. Møller fra Tvismark, der efter ved Selvstudium at have skaffet sig de nødvendige Kundskaber i 1830 havde taget Eksamen i Jellinge, underviste saa en Tredjedel af Tiden i Toftum, mens Petersen underviste i Kongsmark Skole. Siden 1854 har der med korte Afbrydelser virket seminaristisk uddannede eller i det mindste eksaminerede Lærere ved Skolen. Lønnen var endnu i 1872 kun 189 Rdlr., mens der ikke en Gang gaves fri Lærerbolig; 6 Aar senere blev Lønnen dog 900 Rigsmark foruden fri Bolig med Have og 75 Mk. til Brændsel, og i 1895 1105 Mk.

Hele Øen danner én Skolekommune med fælles Skolekasse. I ingen af Skolerne herskede der Skoletvang før 1821.

6. De nationale Forhold.

De nationale Forhold er et mærkt Punkt i Rømø Historie. Befolkningen var jo dansk af Oprindelse og med Hensyn til Sprog. Og da Øen hørte til Danmark, følte den sig selvfølgelig som dansk, men nogen virke-

lig Dybde har der vist aldrig været i dens Nationalitetsfølelse. Forholdene var ikke gunstige for Udviklingen af denne. Det Brød, den hjemlige Jord nægtede ham, maatte Rømøboeren fra sin tidligste Ungdom til sin høje Alderdom søge paa fremmede Kyster. Og det var langt fra altid under Dannebrog, han gik ud for at søge det, vistnok tiere under fremmede Flag: hamborgsk, hollandsk eller engelsk. Han maatte lære fremmede Sprog og fik tidt mere Brug for dem end for sit Modersmaal. Under sin hyppige Berøring med Folk af fremmed Nationalitet lærte han at stryge af sig Almuesmandens snæversynede Fordom overfor disse uden dog at kunne hæve sig til den dannedes Syn paa Værdien af det ejendommelige i hans eget Folk. Der blev som Følge af alt dette Plads for en ret flakvandet Verdensborgerlighed, der, naar Forholdene førte det med sig, ikke vilde have vanskeligt ved at søge Fædrelandet der, hvor man fandt, at der var godt at være.

At Befolkningen, ogsaa Søfolkene, af Naturen var udrustede med en stærk Hjemkærlighed, hindrede ikke Udviklingen af saadan Tankegang. Det Hjem, denne Kærlighed omfattede, var jo kun den lille Sandbanke i Vesterhavet, Hvilepladsen om Vinteren efter Sommerens Strabadser. Fædrelandet mellem Øresund og Vesterhav skimtedes kun svagt gennem den Taage, der laa som et Slør over „Fastlandets“ Kyst, naar denne saaes hjemme fra Øen. Eller man maatte fra Dækket, under det fremmede Flag, søge det i det fjerne bag Kimmingen. Fædrelandet savnede for disse

Mennesker ikke saa lidt af det næsten haandgribelige, som det har ved sig for en jordfast Befolkning.

Naar Øens Befolkning alligevel i og efter 1864 viste sig saa gennemdansk som den gjorde, saa har den livlige Søfart fra København, der ved den Tid og endnu længe efter sysselsatte de allerfleste af Søfolkene fra Øen, sikkert sin gode Del deri. Omvendt maa Grunden til, at der i de senere Aar har sneget sig en Del Tyskeri ind i Befolkningen, til Dels søges i, at de fleste af Øens nuværende Søfolk sejler under tysk Flag.

Ved Valgene til den tyske Rigsdag afgaves der paa Øen

	danske Stemmer	tyske Stemmer
12. Febr. 1867	164	15
31. Avg. 1867	114	7
1871	120	11
1874	148	16
1877	129	15
1878	115	13
1881	170	16
1884	106	19
1890 ¹⁾	96	25
1893	76	20
1898	65	31
1903	59	42 + 9 ²⁾

Den store Nedgang i det danske Stemmeantal finder til Dels sin Forklaring i Befolkningens vold-

¹⁾ 1887 deltog Danskerne i 4. Valgkreds ikke i Valget.

²⁾ Socialdemokrater.

somme Aftagen — fra 1180 i 1867 til 925 i 1895 — til Dels i Opteringen for Danmark. Indtil 1890 hænger den kun meget lidt sammen med de tyske Stemmers Vækst. De tyske Stemmer, der indtil det nævnte Aar afgaves, hidrørte næsten udelukkende fra Embedsmænd, kun for fire eller fems Vedkommende fra uafhængige indfødte. Den stærke Vækst ved de to sidste Valg hidrører til Dels fra, at det af tidligere Pastor Jacobsen i Skærbæk oprettede Vesterhavsbad „Lakolk“ har draget en Del Tyskere til Øen, til Dels dog desværre fra Frafald blandt den hjemmehørende Befolkning. Frafaldet skyldes vel til Dels Hensynet til Fortjeneste ved det af Tyskere ledede Bad, dels at unge Søfolk ved at sejle under tysk Flag og færdes mest blandt Tyskere har faaet tyske Sympatier, eller at forfængelige, lidet grundfæstede Sjæle under Militærtjenesten har ladet sig blænde af det tyske Riges Magt og Glans.

En Grund til at Ulykken har kunnet antage saa stort et Omfang, maa ved Siden af alt det før nævnte søges deri, at Rømø har ligget saa langt uden for alt, hvad der ellers har rørt sig i Nordslesvig. Den er saa godt som helt uberørt af det nationale Røre i dybere Forstand for ikke at tale om Paavirkningen af dansk Aandsliv. Ingen af de nationale Foreninger har slaaet rigtig Rod derovre. Foredragsforening eller offentlige Møder kender man ikke til. Kun en Gang er der — til en temmelig uheldig Tid — bleven afholdt et politisk Møde paa Øen, og kun meget faa af de unge har besøgt danske Folkehøjskoler. Havde der været noget stærkere dansk Røre derovre, vilde den

for omtalte nedarvede verdensborgerlige Anskuelse næppe være slaaet om til *tyske* Sympatier. En Trøst er det, at den Tyskhed, der findes blandt de indfødte, er lige saa flak som den Tankegang, der har affødt den. Kan der ledes en levende dansk Strøm ind i Befolkningen — og der er Tegn, der lader haabe paa det — kan der endnu ikke være nogen Tvivl om, paa hvilken Side den vil findes i Fremtiden.
